

STATSVETENSKAPLIG TIDSKRIFT

FÖR

POLITIK — STATISTIK — EKONOMI

UTGIFVEN AF

PONTUS E. FAHLBECK

Pris för årgång 6 kr.

Lösnummer af detta häfte kostar 2 kr.

LUND

STATSVETENSKAPLIG TIDSKRIFTS EXPEDITION

DISTRIBUTÖR: C. W. K. GLEERUP.

Prenumerationsanmälan.

Statsvetenskaplig Tidskrift utkommer under 1916 efter samma plan och under samma ledning som innevarande år.

Tidskriften skall, med undvikande af ett alltför strängt anlitande af den vetenskapliga framställningens yttre former, likväl städse söka meddela ett fullt vetenskapligt innehåll dels genom *uppsatser* i politik — detta ord taget i sin äldre och mera omfattande bemärkelse — statistik och ekonomi, dels genom kortfattade *meddelanden* från hithörande områden. Tidskriften kommer dessutom att meddela kortare *anmärningar* och granskningar af nyutkommen statsvetenskaplig litteratur, hufvudsakligen svensk men vid förekommande tillfälle äfven norsk och dansk.

Tidskriften vill för öfrigt, utan att sluta sig till något parti och utan att göra sig solidarisk med de åsikter, som i dess spalter kunna komma till uttryck, söka uppnå största möjliga objektivitet, omväxling och gedigenhet i innehållet, och härutinnan vågar den ock hoppas på framgång, då från olika håll bidrag utlofvats eller eljest för framtiden ställts i utsikt af vårt lands mest framstående författare på statsvetenskapernas område.

Tidskriften utkommer i 5 häften om året, omfattande minst 20 ark. Prenumerationspriset blir såsom hittills 6 kr. för år. Lösa häften säljas i mån af tillgång till ett pris af c:a 50 öre pr ark.

Prenumeration kan ske antingen genom postverket eller direkt hos «Redaktionen af Statsvetenskaplig Tidskrift, Lund».

Eftertryck utan angifvande af källan förbjudes.

Lund i december 1915.

P. Fahlbeck.

Innehåll:

- Nils Wohlin**, Några principiella anmärkningar om Sveriges tullpolitik efter kriget, i anledning af professor Heckschers uttalanden i arbetet »Världskrigets ekonomi».
- Herman Gummerus**, Det romerska rikets undergång. Olika meningar om dess orsaker.
- Hjalmar Haralds**, Den tyska förbundsstatens uppkomst. Historisk inledning till Tyska Rikets och Preussens statsförfattningar.
- Strödda meddelanden.**

Några principiella anmärkningar om Sveriges tullpolitik efter kriget, i anledning af professor Heckschers uttalanden i arbetet "Världskrigets ekonomi".

Af

Professor Nils Wohlin.

Den stora frågan om bevarandet af vår politiska och ekonomiska själfständighet fyller, som naturligt är, under nuvarande krigstid allas sinnen och lämnar för de flesta föga tid öfver till aflägsnare framtidsbekymmer. Det måste ju också stå klart för alla att utgången af den strid, vi här föra för våra lifsintressen, blir bestämmande för vår ekonomiska rörelsefrihet äfven under fredstiden. Mycken mening låge icke i att nu öfverlägga om riktlinjerna för vår tullpolitik efter kriget om vi, när den dagen kommer, hafva låtit vår rätt och vår oafhängighet gå förlorade.

Mången har öfverhufvud en så stark känsla för sambandet mellan handelspolitiken och den allmänna politiken att han blott vill tillerkänna nationalekonomien en undanskjuten plats vid det gröna bord, där de stora handelspolitiska frågorna afgöras. Redan Adam Smith erkände, att försvarsintressen berättigade till undantag från den frihandelspolitik, som han eljest ansåg vara den riktiga. Så framhålles äfven i vår tid, att ingen teori för det internationella bytet äger giltighet utöfver den gräns, som skiljer materiella nyttigheter från andra samhällsvärden. Ekonomen har att utpeka den väg, på hvilken ett folk bör vandra för att vinna största möjliga materiella välstånd. Men det faller utanför hans fackområde att bedöma, om samma väg äfven leder till högsta blomstring af folkets nationella lif och bästa säkerställande af dess politiska frihet.

Nationalekonomen medgifver gärna, att de ekonomiska synpunkterna icke äro de allra högsta, och han är ingalunda förmäten tro sitt votum var mer än en af brickorna i det politiska spelet. Han erkänner äfven själf som en understundom framträdande svaghet hos de ekonomiska teoretikerna att icke nog beakta sina satsers endast relativa giltighet. Allt för ofta förledas de att utdöma en viss tidsålders ekonomiska politik som utslag af blindhet och okunnighet, ehuru densamma måhända för sin tid skapar de nyttiga och enda möjliga medlen till högre samhällsformers bildande. Särskildt vid bedömandet af handelspolitikens invecklade problem är teoretikern gärna böjd att underskatta många modifierande faktorer, som sammanhånga med de internationella förbindelsernas svårberäkneliga växlingar.

Därest emellertid nationalekonomiens representanter göra dessa medgifvanden hafva de välgrundade anspråk på ett vägande ord äfven vid de viktigaste afgörandena på det handelspolitiska och allmänna politiska området. Frågan om neutralitetspolitik och allianspolitik har alltid äfven en ekonomisk sida, hvars betydelse framför allt i vår tid är utomordentligt stor, och för sina inlägg på denna punkt hafva nationalekonomerna rätt att kräfva respekt. Går deras samlade mening inom ett land i sådan riktning, att en af politiska skäl ifrågasatt ekonomisk allians med annat land medför större ekonomiska fördelar än nackdelar, så kunna de ansvariga statsmännen icke underlåta att taga den största hänsyn härtill. Man behöfver i detta afseende blott som ett exempel anföra det stora utrymme, som bereddes åt de handelspolitiska synpunkterna i den af bulgariska regeringen i samma ögonblick denna träffade valet af allians med centralmakterna offentliggjorda kommunikén. Förhåller det sig å andra sidan så, att nationalekonomerna enstämmigt bestyrka de öfvervägande ekonomiska olägenheterna och riskerna af alliansen för det land, hvars intressen de företräda, så kunna de visserligen icke begära att denna mening skall vara utslagsgifvande men dock att det måste vara fullkomligt lifsafgörande politiska intressen som få öfverväga så starkt grundade betänkligheter. Det bör ju icke glömmas, att vår tid icke minst är den ekonomiska nationalismens tidsålder och att möjligheten till själfständig ekonomisk kraftutveckling är en oundgänglig be-

tingelse för att ett folk skall behålla tron på sig själf och sin framtid.

För Sveriges vidkommande måste nog efter förutsättningslös och allsidig pröfning sägas, att en handelspolitisk sammanslutning med hvilken som helst af de industriella stormakterna skulle strida mot våra vitalaste ekonomiska intressen. Här är icke platsen att närmare utveckla de skäl, hvarpå denna uppfattning grundar sig. Blott antydningssvis må i visst sammanhang med det följande erinras om hufvudmomenten. Sveriges geografiska läge med vatten i öster, söder och väster inbjuder, såsom äfven vår handelsstatistik visar, i synnerligt hög grad till allsidiga handelsförbindelser. Den vida öfvervägande delen af vårt exportgods utgöres af råvaror och halffabrikat, och det är ett lifsvillkor att vi äga tillträde för dessa till såväl den tyska som de vesteuropeiska marknaderna. Ifrågavarande exportvaror hafva sådan natur, att ingen preferensbehandling af desamma från Tysklands sida kunde uppväga förlusterna på ett handelskrig med England. De förädlade industrivaror, som vi räkna på för export, äro special- och kvalitetsartiklar, för vilka vi måste kunna beräkna afsättning öfver hela världsmarknaden. Det öfvervägande antalet ounbärliga råvaror, hvaraf våra egna tillgångar äro otillräckliga, hämtas från England med skyddsområden samt från Förenta Staterna och Sydamerika, och Centraleuropa skulle aldrig kunna garantera oss mot de förluster, vi komme att lida därest dessa importintressen äfventyrades. En handelspolitisk allians med en industriell stormakt som Tyskland i form af ömsesidig preferenstillbehandling eller längre gående koncessioner i ny traktat innebure slutligen de största vådor för en hel rad af de förädlingsindustrier, som vi med stöd af vårt protektionistiska system upparbetat.

För att meningsutbyten om vår handelspolitik efter kriget öfverhufvud skola äga något intresse fordras att man utgår från samma allmänna utrikespolitiska åskådning och från samma grunduppfattning om villkoren för vår ekonomiska kraftutveckling i framtiden. Föreliggande betraktelser hvilat på antagandet och förhoppningen att det skall lyckas vår fasta neutralitetspolitik att stödd på medvetandet om vår rätt och våra maktmedel föra vårt land med bibehållen själfständighet genom den återstående krigs-

tidens faror, så att våra händer förblifva fria att efter egna intressen ställa vår handelspolitiska kurs under freden. Det förut-sattes vidare, att den ofvan understrukna uppfattningen om följderna för vårt land af en ekonomisk allians med Tyskland godkännes och efterföljes. Skulle den förstnämnda förhoppningen genom vårt indragande i kriget komma på skam eller skulle utomordentliga förhållanden, som falla utom nationalekonomens bedömande, efter kriget tvinga till den handelspolitiska neutralitetens uppgifvande, så blefve ju vårt läge totalt förändradt. Allierar sig ett litet land med en stormakt, därmed försvårande sina förbindelser med andra stormakter, blir först dess ekonomiska själf-för-sörjningsfråga en helt annan. De faror af en minskning i vårt tullskydd gentemot Tyskland, hvilka nedan anföras bland skälen emot en allmän omläggning af vår tulltaxa i frihandelsvänlig riktning, måste vidare under en allians med Tyskland i form af preferenstillar eller nedsatta traktattullar räknas med som orubbliga fakta, och vi hade endast att söka göra det bästa möjliga af vårt bundna och försämrade ekonomiska läge. Det vore förvisso ett spörsmål att utreda, huru vi borde specialisera vår industri för att inom en centraleuropeisk tullkoalition vinna så pass stark ställning, som omständigheterna medgäfve, men med i denna artikel afhandlade frågor har detta problem föga gemensamt.

Det är skäl tro att nu angifna förutsättningar för härvarande reflexioner i hufvudsak öfverensstämma med dem som ligga till grund för professor Heckschers inlägg i frågan om vår framtida handelspolitik. Såväl för professor Heckscher som för denna artikels författare har det stått som en plikt att äfven för tysk publik framlägga skälen till att Sverige icke kan önska någon handelspolitisk sammanslutning med Tyskland¹. Det syns med denna samstämmighet ifråga om de allmänna utgångspunkterna som om betingelser vore gifna för en fruktbarande diskussion; betingelser, som i motsatt fall alldeles skulle hafva saknats.

Emellertid stöter man äfven inom den angifna ramen för

¹ Jfr prof. Heckschers artikel »Die schwedische Volkswirtschaft in ihren auswärtigen Beziehungen» (Süddeutsche Monatsheften 1915) samt artikelförfattarens »Deutschland und Schweden, ihre wirtschaftlichen Beziehungen nach dem Kriege» (Deutsche Wirtschaftszeitung N:r 1, 1916).

diskussionen på vissa moment af så stor oberäknelighet, att olika antaganden och förmodanden på dessa punkter lätt föranleda divergenser i slutledningarna. Det är nämligen uppenbart, att ringa intresse ligger i att debattera vår framtida handelspolitik under bortseende från den öfriga världens handelspolitiska gestaltning efter kriget. Naturligtvis kan man pröfva de protektionistiska argumenten på det rent teoretiska planet och man kan äfven i sin kritik däraf göra hänvisningar till ett särskildt lands förhållanden. Men man kan icke begära, att sådana synpunkter skola få blifva utslagsgifvande. Det har alltid varit en berättigad anmärkning mot krafven på en revision af vår svenska tulltaxa, sådana de framförts i senare års riksdagsmotioner, att det där talats om tullarnas verkningar på vårt ekonomiska lif som vore vi i våra handelspolitiska åtgöranden oberoende af våra grannländer och som låge icke nära inpå oss två ekonomiska stormakter, kämpande om herraväldet på vår som på andra marknader. Gick det före kriget att på detta sätt sticka hufvudet i busken, så borde dock äfven den mest principiella frihandlare erkänna att det icke går numera och att världshändelserna kunna växa den bästa teoretiker öfver hufvudet.

Det är visserligen vanskligt att spå, men ringa förhoppning är väl dock att de nu kämpande stormakterna skola efter krigets slut räckta hvarandra handen i handelspolitisk frid och försoning. Vida sannolikare är, att frihandelstendenserna under det stundande tidskedet skola få ringa inflytande. Att den hänsynslösa handelsbojkottens besinningslösa förkämpar i England och Frankrike komma att bestämna kursen är visserligen icke att befara, men att starka handelspolitiska motsättningar länge skola fortbestå mellan stormaktsgrupperna är dock högst antagligt. De sannolika och möjliga momenten i den kommande situationen hafva utvecklats på annat ställe¹ och skola icke här närmare afhandlas. Endast bör nämnas, att en handelspolitisk sammanslutning i en eller annan form mellan Tyskland och dess allierade hör till nyordningens

¹ Jfr »Den europeiska handelspolitikens sannolika omgestaltning efter kriget och följderna däraf för Sverige». Föredrag vid Sveriges Industriförbunds årsmöte den 13 april 1916. (Meddelanden från Sveriges Industriförbund).

mera vissa sidor; att det är mycket osäkert, huruvida ententemakterna skola kunna å sin sida förverkliga motsvarande planer, åtminstone i form af en allians med större effektivitet; att det brittiska imperiets öfvergång till den slutna dörrrens politik där- emot är ganska sannolik; samt att åtminstone mellan Tyskland och England men kanske äfven mellan Tyskland och Frånkrige de före kriget på klausulen om rätt som mest gynnad nation hvilande handelsförbindelserna komma att ersättas af en reciprocitetspolitik, förande mer eller mindre långt ut i det öppna tullkriget.

Utgår man från att den handelspolitiska situationen ungefärligen skall utveckla sig i denna riktning, synes för den protektionistiska uppfattningen tidpunkten särdeles illa våld att nedskrifva de svenska näringarnas tullskydd. En autonom tariff utbygges, som alla veta, ej blott i syfte att bereda den inhemska industrien ett visst skydd, men äfven för att skapa bytesmedel vid handelspolitiska uppgörelser, och ingen stat bör väl själf förringa värdet af sina komparationer när den står inför nödvändigheten af sådana uppgörelser med öfverlägsna motparter; isynnerhet som den främst ifrågakommande af dessa själf har en specialiserad högskyddstariff som den ingalunda torde blifva sinnad att förminska. Blir det europeiska tullkriget en verklighet, så lärers detsamma, i likhet med det nuvarande blockadkriget, icke lämna de neutrala staterna helt oberörda, och äfven dessa stater kunna då väl behöfva den protektionistiska handels- och sjöfarts- politikens repressaliemedel. Att afstå från dessa vore ju att handelspolitiskt afväpna samtidigt med att stormakterna öka sina handelspolitiska rustningar. Äfven om tullkrig i egentlig mening mellan Tyskland och England skall kunna förebyggas, så blir den sannolikt på dubbelsidig protektionism etablerade konkurrensen dem emellan så hård, att samma nödvändighet af tullskydd för oss gör sig gällande. Man kan sammanfatta tanke- gången så, att just den handelspolitiska neutralitet, hvilken vi betrakta som villkoret för Sveriges själfständiga ekonomiska framtid, pålägger oss förpliktelsen att bibehålla vårt protektionistiska system, äfven om för den nu lefvande generationen af konsumenter vissa uppoffringar kunna vara härmed förknippade.

Det är emellertid mera sällan, som motståndarna mot den

moderna protektionismen böja sig för ifrågavarande argumentering. Hela tankegången hvilar, bruka de genmäla, på ett postulat, hvars riktighet bestrides, nämligen att det öfverhufvud taget ligger i den nationella ekonomiens intresse att upprätthålla en stor mängd näringsgrenar, hvilkas existens blott möjliggöres af tullskyddet. Stödda på Ricardos, Stuart Mills, Bastables, Edgeworths, Paretos och andras välkända teori för det internationella bytet och exemplifierande sin åskådning med vissa i tullskyddsländer förekommande missförhållanden förklara de den utveckling af näringslivet felaktig, som tullskyddet eller åtminstone det solidariska tullskyddet främjar. De grenar af »oekonomisk produktion», som därigenom hållas uppe, lägga i betydande omfattning beslag på landets produktiva krafter och förhindra dessas användning i de »naturliga» produktionsgrenarna, till skada för de senares rentabilitet och för nationalinkomsten i dess helhet. Med denna uppfattning oroar man sig mindre om hemlandets marknad för sådana varor, hvilka, tullen frånräknad, kunna importeras till lägre priser än hvartill de kunna hemma produceras, öppnas för och eröfras af utländsk industri, och man ser i en sådan utveckling intet uppgifvande af den ekonomiska själfständigheten och icke någon egentlig fara för denna.

Professor Heckscher har visserligen icke i ett sammanhängande helt offentliggjort sin handelspolitiska uppfattning, men har dock flerstädes, särskildt i artikeln i sockerfrågan år 1913 och i den i föl utkomna uppmärksammade boken »Världskrigets ekonomi», tydligt understrukt hufvudpunkterna i densamma¹. Man torde icke hafva missuppfattat hans mening, om man anser denna i hufvudsak öfverensstämmande med den nyss återgifna. Sedan genom kriget frågan om den ekonomiska krigsberedskapen fått en framskjuten plats i diskussionen har professor Heckscher ytterligare utdragit konsekvenserna af sin allmänna grundåskådning därhän, att landets behof af för militären och civilbefolkningen oumbärliga varor i sådana fall bör tillgodoses genom lagring af importeradt gods och icke genom skyddstull för inhemsk produktion, då kostnaderna vid den förra metoden enligt gjord kalkyl

¹ »Tullpolitik och trustväsen» (Ekonomisk tidskrift 1913). — »Världskrigets ekonomi», Stockholm 1915, kap. 5, sid. 122—152.

ställa sig lägre än vid den senare. En specialiserad tulltariff som den svenska försämrar vidare, enligt hans uppfattning, krigsberedskapen, emedan den binder kapital och arbetskraft i för krigsberedskapen icke nödvändiga tillverkningsbranscher. Krigsberedskapen påkallar därför tariffens revision i sådan riktning, att blott skyddet för de egentliga krigsmaterialindustrierna bibehålles.

Då en från dessa åsikter i vissa hänseenden afvikande mening framställes från nationalekonomisk sida sker det naturligtvis med full kännedom om de sanningar, som inrymmas i frihandels-teorien för det internationella bytet, och med öppen blick för öfverdrifter, hvartill skyddsystemets förespråkare ej sällan göra sig skyldiga. För att göra de senare rättvisa torde man dock böra fritaga dem från en af de brister på genomtänkta tankegångar, hvaremot professor Heckscher polemiserar, nämligen att de skulle föreställa sig möjligheten af en prohibitiv handelspolitik eller ens ett ögonblick tro att vi i Sverige »kunna tänka på att ordna vår produktion öfver hela linjen så, att den gör oss oberoende af andra länders produkter». Ej ens bland de idéer om en själf-försörjande »sluten handelsstat», som på sin tid sysselsatte tyska tänkare, ingick föreställningen att ett världsimperium skulle kunna med fördel åvägabringa en dylik anordning. Fastmera står för protektionisten lika väl som för frihandlaren som själfklart, att geografiens fakta och den internationella arbetsfördelningens hufvudlagar icke kunna upphävas, och att den svenska folkhushållningen allt fortfarande i betydande grad måste byggas på import af nödvändighetsvaror. Betalningsmedlen för dessa måste skaffas genom att af all makt främja våra exportindustrier; och inga möjliga risker för utrikeshandelns afskärande i krig få hämma dessa sträfvanden. De egendomliga föreställningarna att fredsproduktionen borde ordnas på likadant sätt som man får inrätta sig i ett blockeradt land kunna, därest någon hyser dem, åtminstone icke betraktas som urartade *protektionistiska* tankegångar.

Ett första skäl för bibehållande af skyddstariffen, hvilket icke rubbas af frihandelsteoretiska invändningar, är att tariffen bereder vidkommande land vissa medel att tillvarataga sina exportintressen. Äfven den som förmenar sig kunna underskrifva nämnda invänd-

ningar i öfrigt kan dock omöjligen lämna ur räkningen, att frihandelslandet står ganska maktlöst när andra länder genom tullskärpningar förbereda slag mot dess exportindustrier. Att man så ofta blundar för detta förhållande beror naturligtvis på att ifrågavarande moment alltid underskattats i frihandelslärens hemland. Emedan Englands handelsintressen på grund af dess industriella öfverlägsenhet länge nöjaktigt tillgodosetts genom rätten som mest gynnad nation hafva frihandelsvännerna i andra länder, hvilkas ställning dock är helt annorlunda, lefvat sig in i föreställningen att detta vore en handelspolitisk sats af mera universell giltighet. Ofta stödjdes denna dessutom af påpekandet att ett land, hvars förnämsta exportgoods utgöres af outhärliga produkter, såsom lifsmedel och industriella råvaror, redan genom varornas ifrågavarande natur äger garantier för en ohämmad afsättning.

Äfven protektionisten vet naturligtvis att t. ex. Danmark och Holland på frihandelssystemets grundval kunnat utveckla en betydande lifsmedelsexport. Men t. o. m. här förspörjes en tilltagande oro för följderna af engelska tullskyddsplaner. Rysslands och Tysklands handelspolitiska mellanhafvanden hafva lämnat ypperliga bevis på hur äfven en storexportör af lifvets outhärligaste vara måste göra betydande eftergifter för att t. o. m. på ganska oförmånliga villkor få tillträde till en för sig viktig afsättningsmarknad. När nu efter kriget stormakternas sträfvanden till själf försörjning alltmera träda i förgrunden, kan äfven ett exportland för svåruthärliga varor lätt utsättas för besvikelser. Äro vi i Sverige säkra på en öppen dörr för vår malmexport, så kunna vi icke vara alldeles lika säkra för vår trä- och cellulosaexport på den engelska marknaden, därest en engelsk-rysk handelsallians trots allt skulle komma till stånd, och Tysklands ställning gentemot oss kommer att ifråga om dessa varor något, om äfven obetydligt stärkas för den händelse att den centraleuropeiska tullföreningen blir en verklighet. För att vinna vissa förmåner för vår export af lefvande kreatur, grädde, sten m. m. måste vi vid den förra traktatuppgörelsen med Tyskland gifva icke så små komensationer; och man kan ju fråga frihandlaren om han är säker på att Tyskland hade beviljat oss samma förmåner, därest det icke hade haft några handelspolitiska fördelar att vinna af

ett tillmötesgående från vår sida. Det lär icke kunna invändas, att exempelvis Danmark och Spanien fingo bibehålla mest gynnad nations rätt i Tyskland, ehuru traktater med dem icke kunde utverkas, ty dels sammanfalla dessa länders exportartiklar på Tyskland icke öfver hela linjen med våra och dels kan ingen beräkna de växlande motiv och synpunkter, som göra sig gällande vid en traktatförhandlande makts skilda uppgörelser. Oafsedt för öfrigt hvad som kunde hafva uppnåtts vid de äldre uppgörelserna kan man intet veta om hur ställningen blir vid de stundande.

Det sagda är ingalunda uttryck för någon pessimistisk uppfattning om vårt lands förmåga att häfda sina handelsintressen efter kriget. I annat sammanhang har det tvärtom synts angeläget betona, att våra möjligheter för ett själfständigt uppträdande och en framgångsrik uppgörelse icke äro så små¹. Men denna förhoppningsfulla uppfattning hvilar på antagandet, att vi uppträda med en viss kraft, och härför är, såsom Europa nu en gång är gestaltadt, bibehållandet af vårt protektionistiska system en af grundförutsättningarna. Därmed har naturligtvis icke påståtts att vår nuvarande tulltaxa icke lämnar rum för anmärkningar, hvar till straxt återkommes.

Hvad härefter beträffar frihandelsteoretikernas hufvudsatser ifråga om riktlinjerna för den inhemska produktionen, så kan först vara skäl erinra om att den på satsen om de kooperativa kostnaderna uppbyggda frihandelsteorien för det internationella bytet endast äger giltighet under vissa förutsättningar. Den viktigaste inskränkningen är att arbetsfördelningen mellan två folkhushåll, genomförd enligt denna teori, med säkerhet gagnar dem båda endast om de produktionsgrenar, hvarpå hvardera folkhushållet specialiserar sig, lyda lagen om ökad afkastning per arbetsenhet vid ökad omfattning af produktionen. Äro åter de produktionsgrenar, hvari hvar och ett af folkhushållen efter specialiseringen måste investera alla sina produktiva krafter, underkastade »lagen om den aftagande afkastningen», så minskas, åtminstone i en stor mängd fall, totalmängden af de produkter, som de tillsammans framställa, och hvardera folkhushållet lider

¹ Jfr. det i noten sid. 137 nämnda ställe.

förlust. Det vore lockande nog att ingå på dessa redan af äldre frihandelsteoretici vidrörda spörsmål, men ämnet faller utom ramen för denna artikel. Nyligen har en författare sökt ånyo behandla problemet, ehuru visserligen icke fullt tillfredsfällande och, som det förefaller, i tron att hans satser innebära förut icke uppmärksammade sanningar¹.

Den praktiska konsekvensen af det anförda är att det ingalunda alltid gagnar vare sig världsproduktionen i dess helhet eller de särskilda folkhushållen, om hvart och ett af dessa börjar drifva endast de näringsgrenar, för hvilka detsamma enligt kostnadsberäkningar före specialiseringen äger de »naturligaste» förutsättningarna. Äro dessa sistnämnda näringsgrenar t. ex. råvaruindustrier, inom hvilka produktionskostnaderna i följd af svåråtkomligare tillgångar eller jordens aftagande afkastning alltmera stegras, ju mera de utvidgas utöfver gränsen för produktionen före specialiseringen, så kan hända att en dylik specialisering leder till folkhushållets skada. Länder, gynnade på naturliga rikedomar, men mindre framskridna i industriell organisation, hafva i regel lägre komparativa kostnader för råvaruframställning och äro därför också mestadels råvaruexporterande. När emellertid naturtillgångarna tagits i anspråk i sådan omfattning, att lagen om den aftagande afkastningen gör sig märkbar, är det en nationalekonomiskt fullt riktig politik att, om så behöfves med hjälp af skyddstullar, skapa en förädlingsindustri och till densamma leda en del af landets produktiva krafter. Den ekonomiska historien gifver ju också mångfaldiga exempel på en sådan utveckling.

Det är nu icke meningen söka afgöra de ifrågavarande anmärkningarnas betydelse med afseende å Sveriges nuvarande industriella förhållanden. Ett så kompliceradt problem utredes icke i en handvändning. Man måste ju å ena sidan erkänna, att somliga af våra »frihandelsindustrier» torde hafva ett stycke kvar till den gräns, där naturen framtvingar allt högre kostnader på produktionsmarginalen. I våra skogar läres det finnas väldiga kvantiteter af virke, som blott af brist på arbetskraft förfares, vår cellulosaindustri är säkerligen ytterligare mäktig en betydande

¹ EDUARD KELLENBERGER: »Zur Theorie von Freihandel und Schutz-zoll» (Weltwirtschaftliches Archiv 1916 H. 1).

kvantitativ utveckling, utan att växande knapphet på massaved behöfver fruktas, våra norrländska malmtillgångar äro ofantliga, stenindustrien, lingonplockningen m. fl. af våra exportnäringar lida ej af brist på råvara. Någon olägenhet följer icke af att med alla krafter främja sådana industriers expansion. Men om man betänker, hvilken utomordentligt stor del af vår förädlingsindustri, som vid en starkare sänkning af våra industritullar skulle få läggas ned på grund af Tysklands och Englands billigare produktionskostnader, synes det ganska ovisst om därvid lediggjorda arbetskrafter och frigjordt kapital kunde investeras i »frihandelsindustrierna» utan att verkningarna af den aftagande afkastningens lag för allt flera af dessa skulle börja framträda. Ja, fråga är öfverhufvud om våra »naturliga» industrier, huru mycket de än forcerades, kunde absorbera mera än en viss del af dessa produktiva krafter. Vi skulle troligen snart nog erfaras, att Bastables och Paretos ekvationer för det internationella bytet ledt oss på villovägar.

Härvid är hänsyn icke tagen till de förluster, som en dylik omläggning af nationalproduktionen skulle medföra under öfvergångstiden. Kriget har visserligen uppenbarat den mänskliga arbetskraftens öfverraskande anpassningsförmåga. Men hvad som går under ett krigs oerhörda tryck, då nöden tvingar och samhället befäller, torde icke gå lika lätt i fredstid. Om en rad af våra svenska tillverkningsindustrier nödgades inskränka driften, så är det ganska ovisst om alla de arbetslösa massorna kunde placeras som skogsarbetare i Norrland, i de nya järnverken och trämassfabrikerna etc. Allra mest tvifvelaktigt vore detta efter krigets slut, då efterfrågan på arbetskraft utomlands blir oerbördt stor och faran för utvandringen af svensk arbetskraft högeligen aktuell. Att genom dylika omläggningar af produktionen kapital blefve ledigt för andra produktiva uppgifter är riktigt, ty rörelsekapitalet frigöres och genom försäljning af varulager och fabriksstomter skola alltid penningar inflyta. Men det behöfver knappast sägas, hvilka oerhörda förluster som uppstode vid fabriksbyggnadernas och maskinkapitalets realisation. Frihandelsvännerna invända, att nedsättningen af industriskyddet skall ske successivt och så små-

ningom. Något annat förutsättes icke heller här, men utvandring och kapitalnedskrotning skulle ändock icke kunna undvikas.

Det är vidare icke riktigt, då man anser sig kunna bedöma hvilka produktionsgrenar som för ett land äro naturliga och icke naturliga på grundval af de komparativa kostnaderna i det närvarande, ty det är de komparativa kostnaderna *efter* men icke *före* specialiseringen, som böra vara bestämmande för arbetsfördelningen mellan folkhushållen. Ett närmare utförande häraf faller likaledes utom denna artikels ram, men satsen leder till en teoretisk rehabilitering af Lists just ur teoretisk synpunkt så ofta ringaktade lära om manufakturskyddet som uppfostringsmedel. Praktiskt sedt följer däraf först, att man alldeles icke på grund af de olika industribranschernas rentabilitet före en ifrågasatt öfvergång till tullskyddssystem kan bedöma hur skyddet bör fördelas. Denna sida af saken har nu ingen aktualitet för vårt lands vidkommande. När skyddet införts och man efter tillräckligt lång tids förlopp finner att vissa industrigrenar, huru modernt de än skötas, äro oekonomiska, så är därmed visadt att skyddet för dem var ett misstag. Men därest tullskydd för en viss industribransch består och någon industri af detta slag dock ännu icke försökts, så kan man icke förklara industrien ifråga nationalekonomiskt onaturlig därför att arbetskraft och kapital för närvarande skulle få mera lönande användning i andra inhemska industrier. Då i ett tullskyddadt land olika industriers egenskap att vara mer eller mindre lönande rätt väl mätes genom den grad, hvori de bero af tullskyddet, kan saken också uttryckas sålunda: äfven om en viss industri icke kan sättas i gång utan ett högre tullskydd, kan det vara nationalekonomiskt riktigare att investera produktiva krafter häri än att investera dem i industrier, som reda sig utan tullskydd. Det är långt ifrån alltid så, men det *kan* vara så. Emellertid bör tilläggas, att hvarje år som går utan att tullskyddet för en dylik industri med framtidsmöjligheter tillvaratages naturligtvis medför direkta nationalekonomiska förluster.

Det sagda saknar icke tillämpning på Sveriges tullpolitik i den närmaste framtiden. Sant är att tullskyddet hos oss bestått under ett fjärdedels sekel och obestriddligt är äfven att åtskilliga af de höga tullsatsen, som vi år 1910 införde, på grund af bristande

industriell företagsamhet ännu mest haft den verkan att de bringat oss förluster. Uppfostringsskyddet för vår industri har icke öfver hela linjen utnyttjats så, som önskligt varit. Å andra sidan får man icke glömma att vår företagareklass haft att kämpa med kapitalbrist och andra stora svårigheter. I hvarje fall är tydligt att vi sedan några år tillbaka befinna oss i en sjudande nydaningstid inom svensk industri, och för de industrier, som nu tillkomma, är uppfostringsskyddets tid förvisso icke tilländalupen. Hvilken vågar t. ex. påstå att nedläggandet af kapital i Oxelösunds järnverksaktiebolags anläggningar för framställning af kokstackjärn och i Bergslagets planerade valsverksindustri är nationalekonomiskt oriktigt, emedan valsverksindustrien kräfver att de nuvarande tullsatserna bibehållas, måhända ökas, och att detta kapital i stället borde hafva investerats i sågverk och linongbolag?

Hvad beträffar den af professor Heckscher väckta diskussionen om sättet att tillgodose den ekonomiska krigsberedskapen skall tilläggas följande. Ingen föreställer sig, som redan sagts, att detta kan ske endast genom egen produktion, och en välordnad organisation för uppläggande af varuförråd är för visso nödvändig. Det gäller spannmål, bomull, metaller etc., hvaraf vi hafva otillräckliga egna tillgångar eller sakna sådana. Men man förfar förhastadt, därest man vid valet mellan de båda vägarna egen produktion och lagring af importgods, då möjlighet till sådant val föreligger, låter sig bestämmas af en kalkyl öfver hvilken metod som enligt *nuvarande* produktionskostnader och importpriser kostar minst. Oafsedt de riskmoment, med hvilka importen måste räkna, är det icke blott de nuvarande men äfven de framtida förhållandena, hvartill hänsyn bör tagas. Det kan väl hända att nyskapandet eller utvidgningen af en egen produktion, möjliggjordt genom tullskydd, är att föredraga framför tullens borttagande och magasinering af importvaror, ehuru utgifterna för statsverket vid den förra metoden för närvarande blifva större. Är den produktionsgren, det gäller, underkastad lagen om tilltagande afkastning och finnas inom landet gynnsamma förutsättningar för dess bedrivande, kan den inom tio eller tjugo år hafva så upparbetats att den utan stöd af tull erbjuder samma pris som utländsk konkurrent eller ännu lägre. Går man åter fram på frihandelsvägen, så kommer ingen

inhemsk industri till stånd och man blir för all framtid beroende af utländska offerter. Att alltså till jämförelse med kostnaden för hållande af förråd såsom »den nationalekonomiska kostnaden för en genom tullskydd skapad» produktion taga skillnaden mellan den summa, till hvilken varan nu kan importeras, och den summa, som den nu kostar att framställa, kan väl svårligen godtagas som ledning för vår handelspolitik.

Det hittills anförda utgör emellertid icke något försvar för det *solidariska* tullskyddet, mot hvilket professor Heckscher hufvudsakligen riktar sig. Inom den stora massan af förädlingsindustrier, hvilka, som det brukar antagas, i regel lyda lagen om minskade produktionskostnader vid utvidgad produktion, äro de komparativa kostnaderna lägre för somliga och högre för andra. Här vore det otvifvelaktigt, teoretiskt sedt, nationalekonomiskt riktigt att koncentrera våra produktiva krafter i branscher, hvilka såvidt man kan döma både nu och i framtiden hafva lägre sådana kostnader. Man kan icke påstå, att det solidariska tullskyddet gagnar en sådan omläggning. Tvärtom är vår nuvarande taxa, som bekant en af de mest specialiserade af alla moderna tulltaxor, ett typiskt uttryck för principen att tullbelägga alla möjliga specialartiklar, som någonstädes inom landet äro föremål för en aldrig så blygsam och aldrig så utvecklingssvag fabrikation.

Likaledes är det för hvar och en som studerar vårt näringslif tydligt att för *åtskilliga* af våra industrier den tid nalkas sitt slut, då uppfostringskyddet i dess *hittillsvarande* höjd är nödvändigt. Tack vare skyddet har en storindustri kunnat utvecklas, där för ett par årtionden tillbaka blott fanns ett tynande handverk, och den inhemska marknaden har kunnat eröfras af den inhemska industrien. Men inom tullbarikaden hafva också flerstädes sådana osunda företeelser kallats till lif, som kunna sammanfattas i orden: oekonomisk driftsplittring, öfverkapitalisering och öfverproduktion. Sträfvandena att genom förtrustning och andra medel åvägbringa en starkare utrensning af lifsodugliga företag och en större driftkoncentration hafva icke på alla områden haft tillräcklig framgång.

Då dessutom åtskilliga af ifrågavarande tullsatser äga ringare bytesvärde vid traktatförhandlingar bör nog en viss revision af vår tulltaxa erkännas som önskvärd. Hvarpå det emellertid kom-

mer an är den punkt, dit man i hvarje fall bör gå. Man får absolut icke utgå från frihandelsåskådningen att alla sådana industrigrenar äro oekonomiska, hvilka endast genom tullskyddet kunna hållas uppe. Tillämpades denna princip, innebure detta för ett land med Sveriges läge, arbetslöner och öfriga produktionskostnader att man prisgäfvde förädlingsindustrien inom mycket vidsträckta områden af det nationella näringslivet. Att man å andra sidan icke får låta sig vilseledas af bekymrade rop från smådriftens och de lifsodugliga industriernas representanter är själfallet.

Gifvet är vidare, att man vid revisionen icke får släppa den autonoma tariffens roll vid traktatförhandlingar ur sikte. Äfven andra omständigheter finnas, som visa på nödvändigheten af den största varsamhet. Det vore en villfarelse tro att den bristfälliga driftkoncentrationen och öfverkapitaliseringen inom den svenska industrien, där sådan förekommer, *uteslutande* är en följd af tullsystemet. Andra orsaker medverka äfven i rätt väsentlig mån till dessa missförhållanden, hvilket bäst framgår däraf att desamma äfven förekomma inom åtskilliga exportindustrier, för hvilka tullskyddet är utan nämnvärd betydelse¹. Vidare bör uppmärksammas, att man icke får ställa samma fordringar på specialisering som på världsindustrier, då fråga är om sådana svenska förädlingsindustrier, som sakna möjligheter att blifva betydelsefullare exportindustrier. Ju mera produktionen kan specialiseras på masstillverkning af vissa kvalitéter, desto mer bör visserligen af kända orsaker produktionskostnaderna kunna nedbringas, och ofantligt mycket återstår i detta hänseende att göra i svensk industri. I fall en industri arbetar för en så liten hemmamarknad som den svenska, går det emellertid icke för sig att drifva denna fordran till sin spets. Den af professor Heckscher, som ofvan nämnts, förfäktade meningen, att krigsberedskapen endast kräfvver bibehållande af tullsatserna på i krig oumbärliga kvalitéter, men fordrar borttagande af skyddet för de öfriga, har diskuterats med sakkunniga inom en del industrigrenar och af dem bemötts med invändningar. Ett svenskt väfveri lärer t. ex. icke kunna, i likhet med hvad i England är möjligt, basera sin ekonomi på tillverkning af endast något eller

¹ Artikelförfattaren tillåter sig hänvisa till sin skrift »Driftkoncentrationen i svensk fabriksindustri», Stockholm 1915.

några slag af groft kläde. Fastmera måste textilfabriker, skofabriker etc. fördela affärsrisken på ett något större antal kvalitéter och måste för att kunna hålla sig uppe utnyttja alla vinstchanser, som konsumtionens mångsidighet och växlingar erbjuda. Fredsproduktionen, om man så får kalla den, kan därför under normala tider icke gärna lösgöras från krigsproduktionen, om man öfverhufvud vill upprätthålla industrien i vanlig mening och icke förvandla den till militäretablissemang utan fri växt. Skulle tillverkningen genom tullrubbingar inskränkas till krigskvalitéerna, blefve vidare inom många branscher en betydande driftsnedläggning följden, hvilket i vissa fall kunde få ogynnsamt inflytande t. o. m. på krigsberedskapen, i det att fabrikernas råvarulager blefve mindre. Slutligen får satsen, att lyxindustriernas upprätthållande skadar krigsmaterialproduktionen, icke gifvas för stor räckvidd. Därest krigsmaterialindustrierna halva en motsvarande expansionsförmåga är nog riktigt att de skulle främjas af det rikligare tillflödet på arbetskraft och kapital — en punkt, hvarom är svårt att yttra sig — men lyxens största skada i nationalekonomiskt hänseende är dock att minska kapitalbildningen och denna skada är lika stor när lyxvarorna importeras.

Öfverhufvud nödgas man vara ganska försiktig då man bedömer den verkan, som den ena näringsgrenens tullskydd kan halva på andra näringsgrenar. I professor Heckschers intressanta påpekande, att tillbakasettandet genom tullsänkning af en viss näringsgren gör en annan näringsgren mera lönande och automatiskt verkar som en tull, måste nog hvarje teoretiker instämma. Men den automatiska utväxlingen kan störas af så stark friktion och tullsänkningens verkningar sprida sig åt så många håll, att den antagna sluteffekten blir ganska oberäknelig.

Till denna punkts belysning må dröjas vid den viktiga frågan om industritullarnas inverkan på jordbruket, där mekanismen i tullöfverflyttningen teoretiskt är relativt öfverskådlig. En sakkunnig på jordbruksekonomiens område¹ har till artikelförfattarens tjänst sökt verkställa en öfverslagsberäkning rörande den belastning, indu-

¹ Statskonsulenten fil. kand. AUG. ÖSTERGREN i promemoria den 7 maj 1916.

stritullarna förorsaka vårt jordbruk, jämförd med den höjning i ekonomiskt utbyte, som spannmålstullen kan antagas medföra. För att vara på den säkra sidan räknar han att ända till $\frac{3}{4}$ af de döda inventariernas sammanlagda värde faller på köpta inventarier, som fördyras af tullarna, och fördyringen uppskattas med utgångspunkt från tullsatserna å vältar, plogar, harfvar, sånings-, slätter- och skördemaskiner etc. samt dessas katalogpriser före kriget till drygt räknadt 10 procent af värdet. Utgående vidare från tillgängliga beräkningar öfver värdet af de döda inventarierna per hektar samt under antagande af en så kort amorteringstid för dessa som åtta år får han för det mindre jordbruket (10—50 har odlad jord) en belastning af Kr. 1:25 och för det större jordbruket (öfver 50 har odlad jord) af Kr. 0:88 per har odlad jord. Med hög uppskattning af industritullarnas fördyrande inverkan å hushållsartiklar, textilvaror m. m. anslår han sammanlagda belastningen till Kr. 2:00 per har för de mindre och Kr. 1:38 per har för de större jordbruket. Räknande med vanligaste åkerindelning, skördeafkastning och saluförd del af skörden anslår han å andra sidan vinsten af spannmålstullen för det mindre jordbruket till Kr. 8:88 och för det större till Kr. 13:88 per har odlad jord. Vinsten af spannmålstullen blir alltså för det mindre jordbruket ungefär $4\frac{1}{2}$ ggr och för det större jordbruket ungefär 10 ggr så stor som den af industritullarna förorsakade ökade utgiften. Emellertid är hänsyn härvid icke tagen till industritullarnas inverkan på lönestegringen i jordbruket. Denna är alltid någon, men den är sannolikt ganska obetydlig. Man får icke glömma, att den på kläder, skodon och andra tullbelagda industrivaror fallande delen af en arbetarefamiljs årsutgifter är liten och att hemslöjden ännu i viss utsträckning kvarlefver på svenska landsbygden.

Mot öfverslagskalkyler som den ofvannämnda kunna alltid befogade invändningar göras. Det är icke heller här afsikten att bidra till frågans utredning, lika litet som artikelförfattaren naturligtvis ledes af någon sträfvan att nagelfara ord och uttryckssätt i professor Heckschers framställning. Därtill innehåller denna alltför många sanna och träffande påpekanden och artikelförfattaren är ju, som redan framgått, enig med honom i åtskilligt. Då han emellertid yttrar att det nuvarande agrarskyddet i vårt land ej

kommer jordbrukarna till godo *tillnärmelsevis* i den utsträckning, som det skulle göra om industriskyddet vore lägre, så att en revision af industritullarna i och för sig skulle verka som *en stark premie* på jordbruksdriften, och då dessa uttalanden äro led i en bevisning för att vi efter vidtagen minskning i vårt industriskydd böra kunna också sänka agrarskyddet, så väcker detta hos anhängarna af artikelförfattarens tullpolitiska åskådning betänksamhet och en viss oro. Man kan visserligen aldrig säga att yttranden som de anförda äro oriktiga, ty till mätande af adjektivens och adverbens valör äger man ingen fast värdeskala. Men yttrandena kunna alltför lätt missförstås af dem, som utan att själfva bilda sig någon uppfattning gripa efter hvarje auktoritativt stöd för sträfvandena att nedrifva våra svenska näringars, enligt här företrädd mening, *i stort sedt* nödvändiga tullskydd. Hvad vårt agrarskyddssystem beträffar inser hvarje resonabel protektionist, likaväl som frihandlaren, att systemet har afvigsidor: att tullarna kapitaliseras i jordvärdet, att den inhemska marknadens modernisering försvåras och att konsumtionen påläggas offer. Men han har å andra sidan klart för sig att den skadliga stegringen i jordens handelsvärde utötver realvärdet icke i främsta rummet beror på jordbrukstullarna utan på de uppdrifna virkespriserna, den ökade efterfrågan på smärre jordlägenheter m. m., hvilket bäst belyses af jordprisernas utomordentliga stegring äfven i frihandelsländer som t. ex. Schweiz. Ifråga om spannmålstullarnas tryck på konsumenterna kan han icke underlåta påpeka att de prisstegringar å lifsmedel, hvilka under skilda tider framför allt väckt bekymmer och dyrtidsdebatter, haft internationella orsaker. Han förutser vidare att om agrarskyddet, när krigstidens exceptionella förhållanden äro öfverståndna, förblefve borta, stora omhvälfningar i vår jordbruksstruktur måste inträffa som åtminstone icke gagnade brödsädesodlingen. Det är därför med tillfredsställelse, som han tager fasta på professor Heckschers medgifvande, att »en sänkning i det nuvarande effektiva tullskyddet för brödsäd vore betänkelig», ehuru han icke delar professor Heckschers uppfattning att det först är krigets erfarenheter, som gifvit agrarskyddet ett sådant berättigande.

Föreliggande reflexioner kunna sammanfattas i önskemålen att vår tulltaxa underkastas en viss revision, i syfte att bättre

anpassa den till våra olika tillverkningsindustriers verkliga betydelse och framtidsutsikter, men att taxans grundstomme med hänsyn till de rådande tidsförhållandena icke måtte rubbas. Bland de förhoppningar, som artikelförfattaren tidigare knutit till revisionen, var äfven införandet af utförselbevis för spannmål i förening med en sådan minskning i den nominella tullen å hvete, råg och maltkorn, att det effektiva tullskyddet å dessa sädesslag förblefve oförändradt¹. Professor Heckscher omnämner² detta förslag som en anordning, icke ändamålsenlig i sig själf, men syftande till att undanjämka svårigheter, som parti- och klassintressen ställa i vägen för agrartullfrågans rationella lösning. Detta har dock icke varit åtminstone förslagsställarens mening, ty denne trodde sig däri se en utväg att å ena sidan främja afsättningsförhållandenas modernisering och stärka jordbrukarna gentemot den väntade kvarntrusten, å andra sidan förebygga ett berättigadt bekymmer från konsumtionens sida öfver lefnadskostnadernas ytterligare stegring. Däremot må medgifvas, att det sedermera inträffade kriget bragt vissa nya moment in i diskussionen.

Med önskemålet om den protektionistiska tullpolitikens bibehållande förenar sig hos alla med den här företrädde allmänna synen på våra ekonomiska framtidsuppgifter en liflig förhoppning, att våra kommande traktatförhandlingar med Tyskland — och naturligtvis äfven England, därest detta land öfvergår till en ny handelspolitik — måtte föras från de förändrade utgångspunkter, som världskrigets erfarenheter och våra viktigaste industriella framtidsplaner kräfva. Vi hafva väl ingen anledning vara annat än ganska tillfredsställda med utgången af underhandlingarna med Tyskland 1906 och 1911, men det måste dock sägas att vi då bedömde våra industriers betydelse för oss själfva mera efter omfattningen af deras export för tillfället än efter deras utvecklingsmöjligheter i framtiden och deras vikt för vår ekonomiska självständighet. Så kom det sig att vi fäste en hufvudvikt vid och beviljade rätt stora komensationer till förmån för näringsgrenar, af hvilka åtminstone några numera icke kunna anses äga så stor nationaleko-

¹ »Spannmålstullarna» (Svensk tidskrift 1915).

² »Världskrigets ekonomi» sid. 151—152.

nomisk betydelse, som då antogs. Hufvuduppgifter för oss äro för närvarande att skapa en svensk industri, som kan tillgodose vårt behof af gröfre valsverksprodukter, en mera utvecklade svensk maskinindustri och en svensk kemisk storindustri. Dessa framtidsmål böra därför vid kommande traktatförhandlingar särskildt hållas i sikte. Som en allmän orsak till att snarast möjligt efter kriget från *svensk* sida begära en revision af den svensk-tyska handelstraktaten, därest traktaten icke uppsäges från tysk sida, tillkommer den tyska valutans depression relativt till den svenska, hvilken punkt under den senaste tiden ådragit sig liflig uppmärksamhet. Ledes man af öfvertygelsen, att vår nationella förädlingsindustri med all makt måste skyddas för stormakternas ekonomiska expansionsträfvanden efter kriget, så vill man ju icke att det effektiva tullskyddet automatiskt nedskrifves genom en dylik vid handelstraktatens afslutande oförutsedd företeelse.

Det romerska rikets undergång.

Olika meningar om dess orsaker.

Af

Dr Herman Gummerus.

Det är en gammal iakttagelse, att det sätt, hvarpå viktiga historiska problem behandlats och bedömts under olika tider, mer eller mindre varit ett uttryck för de rådande tidsströmningarna. Detta gäller i synnerhet den äldre historiska vetenskapen, för hvilken den s. k. pragmatiska forskningsmetoden var normgivande. I våra dagar står denna metod, hvilken uppställer som sitt mål påvisandet af vissa bestämda linjer för den mänskliga utvecklingen, samtiden till lärdom och efter rättelse, tämligen lågt i kurs. I stället rekommenderas den «genetiska» metoden, som nöjer sig med att klarlägga det historiska kausalsammanhanget utan förutfattade meningar och utan tanke på att därpå draga «lärdomar». Men äfven den mest samvetsgranne, mest objektive historiker kan likväl ej undgå att låta sin framställning påverkas af sin egen personliga världsåskådning, hvilken bildats under inflytande af den miljö, hvari han lefver. Omedvetet eller medvetet låter han sin ställning till sin egen tids brännande politiska och sociala spörsmål inverka på bedömandet af de forntida händelser och förhållanden han undersöker. Ännu gäller i viss mån satsen, att den historiska litteraturen är en spegelbild af författarens egen tid.

Ju svårare, ju mera omstridt ett historiskt spörsmål är, ju större spelrum det finnes för olika hypoteser, desto mera kommer själfallet tidsmiljöns och tidsströmningarnas inflytelse på forskarnas uppfattning till synes. Ett världshistoriskt problem sådant

som frågan om orsakerna till det romerska rikets och därmed den antika kulturens undergång¹ — ett problem som i lika hög grad berör den politiska, ekonomiska, sociala och religiösa utvecklingen och som genom materialets sparsamhet blir så oändligt svårt att lösa — måste mer än de flesta bli en prøfvosten på forskarens världsuppfattning. En undersökning af alla de olika teorier, som under tidernas lopp uppställs för lösningen af detta problem, blir därför en generalmönstring af de olika världsåskådningar, som gjort sig gällande allt sedan den tid, då den mänskliga tanken började sysselsätta sig därmed.

Någon kritisk, i egentlig mening vetenskaplig behandling af ämnet kan det ej blifva tal om förrän på 1800-talet. De föregående århundradenas fackmän på området — filologerna — bekymrade sig ej mycket om sådana historiska problem. Under medeltiden visste man om den romerska kejsartidens historia föga mera än det lilla som stod att läsa i Orosius', Eutropius' och andra senklassiska författares kompendier, och äfven humanisterna, som dock genom upptäckten af Tacitus' skrifter fått göra bekantskap med en romersk författare med verklig historisk blick och själfständig, om än ensidig samhällsuppfattning, hade ringa intresse för den period som följde efter Ciceros och Livius tid. Öfver hufvud behandlades gamla tidens historia af humanisterna hufvudsakligen ur filologisk och antikvarisk synpunkt. Först i slutet af 1600-talet fick den vetenskapliga världen i LENAIN DE TILLEMONT'S stora verk *Histoire des Empereurs* (Paris 1690) en sammanhängande, på omfattande källstudier byggd framställning af den romerska kejsartidens historia. Men detta arbete, som genom sin grundlighet och rikedom på citat ur de gamla författarna ännu är oundgängligt för hvar och en som sysslar med ämnet, är ej annat än en långrandig, strängt annalistisk sammanställning af fakta. Föga bättre är det beställt med de talrika arbeten i Roms historia, som på 1700-talet utkommo i Tyskland, Frankrike och England.

¹ När jag här talar om det romerska rikets undergång, afser jag, följande en vedertagen terminologi, det var västromerska rikets. Strängt taget är detta oegentligt, då ju det västromerska riket äfven efter den definitiva delningen vid Theodosius den stores död fortfor att betraktas som en enhet.

Hvad fackmännen försummade, det bemödade sig tidens populärfilosofer och universalhistoriker att godtgöra. «Ueber keine Geschichte ist leichter zu philosophieren gewesen, als über die römische Geschichte», säger Herder. Faktiskt var det under 1700-talet på högsta modet att «filosofera» över Roms historia, vanligen med underlag af ett ganska torftigt mått af verkligt vetande. Hvarje dilettant, som läst sin Livius och sin Tacitus, ansåg sig kallad att deklamera öfver de romerska medborgardygden och deras förfall. Dessa tomma stilöfningar hafva för oss mycket litet intresse och kunna saklöst lämnas åsido. Jag kan här inskränka mig till en resumé af hvad några af tidens mera betydande andar tänkte om det romerska väldet och orsakerna till dess fall.

1600-talets uppfattning af detta historiska spörsmål finner man bäst och fullständigast framställd i J.-B. BOSSUETS stora, mycket beundrade arbete: *Discours sur l'histoire universelle, jusqu' à l'empire de Charlemagne*, Paris 1681, tillägnadt hans lärjunge, Ludvig XIV:s son, Frankrikes Dauphin. Bossuet uppdrager här de stora linjerna från världens skapelse till Karl den store, hvarti Greklands och Roms historia är införd som en länk i den utveckling, hvilken enligt Guds plan skulle leda till människosläktets frälsning. Tendensen är sålunda rent teologisk och teleologisk. Världsutvecklingen indelar Bossuet i sju världsåldrar med tolf epoker. Den sjunde och sista af dessa tager sin början med Kristi födelse och omfattar den tionde, världsepoken (till Konstantin den store), den elfte (till Karl den store) och den tolfte (det nya riket). Grundandet af det romerska kejsardömet sker för att möjliggöra kristendomens framträdande. Det romerska kejsarriket, liksom därförinnan det babyloniska, det persiska och Alexander den stores rike, tjänar endast Guds afsikter. Det romerska riket föll i spillo — men Rom själf blef bestående såsom medelpunkt för det nya riket. «När tiden var kommen, då det romerska väldet måste falla — säger Bossuet — och då detta stora rike, som förmätet hade kallat sig evigt, måste undergå samma öde som de andra, bibehöll Rom, som dock blifvit barbarernas byte, genom religionen sitt forna majestät». Att Rom blef plundradt af barbarerna var en Guds straffdom för att det ännu hundra år efter Konstantin den store förblifvit en borg för hedendomen. Ur dess aska upp-

stod ett nytt, kristet Rom. «Och — säger Bossuet — det är först efter det barbarerna öfversvämmade romerska riket som Jesu Kristi seger öfver de romerska gudarna fullbordades».

Det ligger någonting storslaget öfver detta försök att förklara världsförloppet genom att inordna det under en enda stor gudomlig princip, ett försök som genomföres med oblidkelig logisk konsekvens. Råka någon gång de profana författarenas uppgifter i strid med Bibelns, ges naturligtvis företräde åt de senare. Med proportionerna i världsutvecklingen handskas Bossuet alldeles efter behag. De forna asiatiska rikenas existens motiveras endast af behovet af yttre makter för att straffa, rädda eller beskydda Israel. Alla dessa stora riken ha med olika medel bidragit till religionens väl och Guds ära och deras fall var afsedt att mana människorna, ej minst konungarna, till eftertanke och ödmjukhet.

Men det märkliga med Bossuet är att han ej inskränker sig till denna rent teologiska världsförklaring. I tredje delen af sitt arbete, «Les empires», inlåter han sig på historiskt-filosofiska spekulationer rörande orsakerna till de stora världsrikenas undergång, spekulationer som ha mycket litet med teologi att göra. Det är i denna del han äfven berör orsaken till det romerska rikets storhet och fall. Roms storhet berodde på dess medborgares dygder, senatens klokhet och militärens disciplin. Men republiken bar i sitt sköte fröet till sin undergång: oenigheten mellan samhällsklasserna, som ledde till monarkiens införande. Monarkiens svaga sida var åter att den måste stödja sig på militären. Soldaterna funno sig snart vara de verkliga herrarna öfver de kejsare de tillsatt. «Häraf slappandet af manstukten; häraf upproren och inbördeskrigen; häraf slutligen arméns och därmed rikets undergång». Bossuet lägger således hufvudvikten vid denna rent militära svaghet. Såsom bidragande omständigheter räknar han upp skuldsättningen och fordringsägarnas girighet, den stora mängden af gladiatorer och slafvar, den äkt-romerska befolkningens uppblandande med främmande folkelement, hvilket hade till följd fosterlandskärlekens försvinnande, samt den tilltagande pauperismen, förorsakad af de rikes lyx och utsväfningar, och det lättjefulla lif som därigenom infördes.

Denna oförmedlade motsats mellan en rent världslig, veten-

skaplig tankegång och den tidigare refererade teologiska förklaringen var Bossuet knappast själf medveten om. Det hör ju till den katolska kyrkans taktik att uppdraga en skarp gräns mellan det andliga och det världsliga, mellan tro och vetande, utan att göra något försök att förena dessa svärförenliga motsatser. Å ena sidan fordrar hon obetingad underkastelse under dogmen och kyrkans lära, å andra sidan ger hon ganska stort spelrum åt rent rationalistiska spekulationer. Lyckas det blott att hindra yttre konflikt -- och det lyckas vanligen utan svårighet -- så bryr man sig föga om den inre motsägelsen.

Bossuets teologiska uppfattning af världshistorien och det romerska rikets ställning inom den blef normgifvande för hans ståndbröder inom kyrkan för lång tid framåt; för vetenskapen blef den snart utan betydelse. När MONTESQUIEU några årtionden senare tog frågan till tals i sin afhandling: *Considérations sur les causes de la grandeur des Romains et de leur décadence*, lämnade han teologien helt och hållet åsido och återupptog i stället Bossuets försök att nå fram till en förklaring genom en analys af romarrikets inre byggnad. Mycket nytt innehär Montesquieus framställning inte. Liksom Bossuet lägger han hufvudvikten vid *la vertue*, den romerska medborgarandan, som i förening med visa lagar lade grunden till Roms storhet. Monarkiens införande betingades däraf, att dessa lagar ej mera lämpade sig för ett stort rike, samt af de gamla romardygdernas försvinnande. Sin uppfattning om det romerska rikets fall sammanfattar Montesquieu sålunda: «Romarne nådde sin härskareställning öfver alla folk ej blott genom sin krigskonst, utan äfven genom sin klokhet, sin försiktighet, sin ståndaktighet, sin kärlek till äran och fäderneslandet. När under kejsartiden alla dessa dygder försvunno, hade de dock krigskonsten kvar, och med dess tillhjälp lyckades de bibehålla hvad de eröfrat trots regenternas svaghet och tyranni; men då korruptionen fick insteg i själfva hären, blefvo de ett byte för alla grannfolk.» Såsom synes är tankegången tämligen öfverensstämmande med Bossuets. Ett nytt moment bringar Montesquieu i diskussionen genom att framhålla, att rikets tillgångar trots de ständigt ökade ruinerande skatterna ej räckte till för att tillfredsställa soldateskens växande anspråk, hvaraf blef följden att kejsarna tvungos

att taga i sin tjänst allt flere barbarer, hvilka slutligen öfversvämmade riket.

I HERDERS stort anlagda verk *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit*, utgifvet år 1787, i en del stycken en utvidgning af den tretton år tidigare skrifna uppsatsen *Auch eine Philosophie der Geschichte*, finna vi så att säga kvintessensen af upplysningstidehvarfvets universalhistoriska världsuppfattning. Människosläktets utveckling emot en allt högre *humanitet* och *rättvisa* i enlighet med vissa inneboende *naturalagar* och med *förnuftet* som drifvande kraft och ledstjärna — se där hvad Herder anser vara världshistoriens innebörd. Denna uppfattning stöder han på ett omfattande, men ganska ytligt och okritiskt historiskt vetande. Den i den tidigare uppsatsen skizzerade skematiska framställningen af de österländska patriarkernas tid såsom människosläktets barndom, den egyptiska och feniciska epoken som dess gosseålder, den grekiska som dess ynglingaålder och den romerska som dess mannaålder återfinner man väl ej i det större med mognare omdöme skrifna arbetet, men det finnes dock äfven där mycket kvar af denna rustkammare af analogier och lösa konstruktioner, med hvilken tiden älskade att operera. Vid sidan däraf finner man likväl mången snillrik tanke och månget välmåttadt hugg emot den rådande kammarlärdomens för det verkliga lifvet främmande moraliserande.

Herders framställning af det romerska väldets utveckling går ut på att bevisa, att orsakerna till dess fall lågo förborgade redan i dess upprinnelse. Han är visserligen uppfylld af djup beundran för de beprisade romardygdena, men opponerar sig lifligt emot föreställningen om Roms författning såsom den bästa möjliga. I likhet med Montesquieu framhåller han den ständiga motsatsen mellan senaten och nobiliteten å ena sidan, folket å den andra, en motsats som slutligen ledde till monarkiens införande. Han har äfven blick för den säkerligen ännu större svaghet, som låg däri, att Roms författning var en stadsförfattning, hvilken illa lämpade sig för ett världsbehärskande rike. Vidare påpekar han liksom Bossuet slafveriets fördärlighet samt lyxens onaturliga stegring inom den härskande klassen, hvilken enligt hans mening var orsaken till den allmänna nedgången i förmögenhetsförhållandena

och till befolkningens aftagande samt slutligen till soldateskens öfverhand tagande makt. Vid kejsartidens slut — säger han — var riket »utmattadt, kraftlöst och sönderslitet i sitt inre, bebott af försvagade människor, nedsjunket i yppighet, laster, oordningar, godtycke och krigisk förvildning. De utmärkta romerska lagarna kunde ej ersätta kraften, som försvunnit, återställa nerver som förlorat sin lifskraft, röra driffjädrar som lågo nere». Så kommo från nordnorden de nya friska folkkrakter, som slutligen togo arvet af det döende gamla samhället.

Såsom synes förmådde icke heller Herder tränga djupare in i problemets verkliga väsen. Hvad han lyckades förklara var endast den romerska republikens fall och monarkiens införande, men men hvarför riket som sådant ej kunde bestå, förmådde han ej utgrunda. Han såg de viktigaste symptomen af dess fortsatta försvagande, men de inre orsakerna kunde han ej upptäcka. Därtill fattades honom verklig insikt i det romerska samhällets byggnad.

År 1802 utkom GIBBONS stora verk *The History of the decline and fall of the Roman empire*. Nu var det ej längre univërsalhistorikern eller populärfilosofen som hade ordet, utan en verklig fackman. Man öppnar Gibbons bok med stora förväntningar. Hvad som ej lyckades en Bossuet, en Montesquieu, en Herder, det borde väl lyckas denne snillrike engelske forskare, som kunde stödjå sitt omdöme på själföfvervärd, ingående kännedom af själfva källorna. Men resultatet af bekantskapen blir en besvikelse.

Gibbons uppfattning om orsakerna till det romerska rikets fall kan uttryckas i en enda kort sats: ett despotiskt styrdt folk måste förr eller senare gå sin undergång till mötes. En son af det fria själfstyrda England, såg han i individens ofrihet och samhällets passiva underkastelse under en härskares godtycke roten och och upphofvet till allt ondt.

Se här några belysande citat ur första bandet af Gibbons verk.

Efter en skildring af rikets lyckliga tillstånd under kejsardömets första tider fortsätter han: »Svårligen kunde en samtida iakttagare upptäcka de dolda orsakerna till förfall och korrupktion i den allmänna lyckan. Den långa freden och den enhetliga styrelsen införde ett smygande hemligt gift i samhällskroppen. Män-

niskornas sinnen hade småningom tryckts ned till samma nivå, geniets eld hade slocknat och själfva den krigiska andan hade förflyktigats. Europas folk voro tappra och kraftfulla. Spanien, Gallien, Britannien och Illyricum fyllde legionerna med utmärkta soldater och bildade monarkiens verkliga styrka. Deras personliga duglighet fanns kvar, men de ägde ej mera det mod och den allmänanda, som näres af frihetskärleken, känslan för nationell heder, närheten af fara och vanan att befalla. De mottogo lagar och styresmän af sin härskares vilja och litade för sitt försvar på legotrupper. Deras stoltaste höfdingars efterkommande voro nöjda med rangen af medborgare och undersåtar. De ärelystnaste drogos till kejsarens hof, och de öfvergifna provinserna, beröfvade all politisk styrka och enhet, sjönko omärkligt ned i privatlivets slappa likgiltighet.»

Under de fyra första seklen af Roms tillvaro — säger Gibbon i en återblick med anledning af tusenårsjubileet under Philippus Arabs — hade romarna i fattigdomens mödosamma skola förvärfvat sig de krigiska dygder och den förmåga att styra, som sedan förskaffade dem herraväldet öfver världen. »De tre sista århundradena hade förflutit under yttre prosperitet och inre förfall. Denna nation af krigare, ämbetsmän och lagstiftare... hade uppgått i den stora massan af rikets invånare och blandats med millioner servila provinsinbyggare, hvilka hade emottagit det romerska namnet utan att tillägna sig den romerska andan». Legohären var den enda del af samhället som bibehöll och — missbrukade sitt oberoende. Den tillsatte kejsarne och beklädde dem med despotisk makt öfver såväl de eröfrade länderna som Scipionernas eget land. Riket tycktes under Philippus ej vara mindre mäktigt än under Hadrianus eller Augustus. Formerna voro desamma, men den lifgivande andan och kraften hade flytt. »Folkets handlingskraft hade försvagats och utmattats genom en lång period af förtryck. Legionernas disciplin, som efter försvinnandet af alla andra dygder ensam skyddade statens storhet, hade rubbats genom kejsarnas härsklystnad eller förslappats genom deras veklighet.» Så blef riket slutligen ett byte för de öfver gränsen inbrytande barbarerna.

Gibbons framställning af orsakerna till det romerska kejsarrikets fall är typiskt för den gammalliberala historieuppfattningen

med dess öfverskattande af de politiska institutionernas betydelse, en uppfattning som äfven framträder i GROTES berömda arbete *History of Greece*. Någon föreställning därom, att den politiska författningen ej fritt väljes af nationen eller staten, utan i hög grad bestämmes af rådande kulturella ekonomiska och sociala förhållanden, hade Gibbon icke, och i det afseendet betecknar hans arbete ett baksteg i jämförelse med »upplysningsfilosofernas» i andra stycken så djupt underlägsna framställning.

1800-talets historiska forskning stod till öfvervägande del i materialsamlingens och den historiska detaljundersökningens tecken. Den nya metod NIEBUHR införde för användningen af de antika källorna verkade till en början mera nedrivande än uppbyggande. Med upptäckten af dessa källors stora otillförlitlighet, ja i många fall lögnaktighet, förlorade man den fasta grundval för forskningen, som man dittills trott sig äga. Summan af historiskt vetande, som man kunde hämta af de klassiska författarna, krympte betydligt tillsammans. En ersättning, och en mycket rik sådan, fick man genom tillkomsten af en massa nytt forskningsmaterial. Dechiff-reringen af hieroglyf- och kilskriften öppnade vägen till utforskandet af Egyptens, Babyloniens och Assyriens gamla historia, hvarom man tidigare ej vetat mera än det lilla, som de grekiska historie-skrifvarna hade, att förtälja. Papyrusforskningen gaf en ytterst intressant inblick i Egyptens inre förhållanden under den ptole-meiska och romerska tiden och kastade nytt ljus öfver den helle-nistiska kulturen. För Greklands och Roms historia åter blef sam-landet och studiet af de tallösa steninskrifterna af epokgörande betydelse. Med hvart årtionde växte det historiska materialet, och i samma mån blef det allt svårare att öfverblicka och behärska det.

Att skriva en utförlig »Gamla tidens historia» grundad på egen detaljforskning är numera en uppgift som öfverstiger en en-sam forskares krafter. Ett arbete sådant som FR. CHR. SCHLOSSERS *Universalhistorische Uebersicht der Geschichte der alten Welt und ihrer Kultur* (fyra band, Frankfurt a/M 1826—32) låter i våra dagar endast tänka sig som en populärvetenskaplig kompilation. L. v. RANKES mycket omdiskuterade *Weltgeschichte* (Leipzig 1881—1888), som ej nådde långt utöfver Gamla tiden, kan endast betecknas som ett djärft, men i hufvudsak misslyckadt försök. T. o. m.

en EDU. MEYERS mångsidiga vetande och fenomenala arbetsförmåga räcka synbarligen ej till för att fullborda hans stort anlagda *Geschichte des Altertums*, hvars hittills utkomna delar endast sträcka sig till Alexander den store. Specialiseringen har redan gått så långt, att en forskare af rang betänker sig flere gånger, innan han inlåter sig på att skriva en sammanfattande framställning ens af ett enda folks eller en enskild epoks historia.

Alldeles särskildt styfmoderligt behandlad i detta afseende har den romerska kejsartiden blifvit. I den dag som är äga vi intet nyare mera ingående sammanfattande arbete öfver denna så oändligt viktiga och intressanta epok. KARL HOECKS på sin tid mycket lästa och rätt förtjänstfulla *Römische Geschichte vom Verfall der Republik bis zur Vollendung der Monarchie unter Constantin* (Göttingen 1841 ff) är nu alldeles obrukbart. H. SCHILLERS *Geschichte der römischen Kaiserzeit* (Gotha 1883—87) är endast ett torrt skrifvet kompendium, som för öfrigt redan nu är föråldradt, då författaren blott i ringa mån utnyttjat det rika inskriftmaterialet. Mera, lättlästa, men i stället föga vetenskapliga äro de sammanfattande bearbetningar, som flutit ur icke-tyska pennor. En oersättlig förlust för vetenskapen var det, att fjärde bandet af MOMMSENS *Römische Geschichte*, som skulle behandla Roms och Italiens historia under kejsartiden, blef oskrifvet. Det femte bandet ger endast ett antal monografier öfver de särskilda provinsernas kulturella och politiska utveckling i skydd af de romerska örnarna. En tröst, ehuru en ganska klen sådan, är det att det saknade fjärde bandet, om det verkligen hade blifvit skrifvet, helt säkert vid det här laget af den vetenskapliga kritiken skulle betecknas som — föråldradt.

Den som i den historiska facklitteraturen från det senast förflutna seklet söker svar på frågan om orsakerna till det romerska rikets undergång, har därför ingen annan råd än att vända sig till de talrika specialundersökningar, som särskildt under det senast förflutna halfseklet ägnats enskilda delar af kejsartidens historia eller enskilda företeelser i dess kulturlif — en rätt svår och arbetsdryg uppgift. Att problemet äfven under 1800-talet blifvit behandladt och allt fortfarande behandlas äfven af icke fackmän, säger sig själf. Framför allt är det ett omtyckt föremål för

nationalekonomernas spekulationer. MARX, ROBERTUS, ROSCHER, SCHMOLLER, BÜCHER m. fl. ha sysselsatt sig därmed. Dock hafva deras utredningar merendels ett högst begränsadt värde, då de operera med alldeles otillräckliga historiska och filologiska kunskaper.

Normgivande för behandlingen af problemet under 1800-talet var den af NIEBUHR grundlagda och i L. v. RANKES *Weltgeschichte* utvecklade »universalhistoriska» uppfattningen af antiken. Gamla tidens historia bör enligt denna uppfattning betraktas i sammanhang med hela världsutvecklingen. De gamla folken stodo ju under inflytande af samma utvecklingslagar som den nya tidens folk. Hvarför då icke på de förras historia tillämpa samma historiska synpunkter och samma forskningsmetoder som på de senares? Den klassiska filologien, sådan den utvecklats sig främst i Tyskland, har länge begått felet att betrakta antiken såsom en isolerad värld för sig och antikens människor såsom ett alldeles särskildt species af människosläktet, såsom människor utrustade med andra och högre egenskaper än vi moderna och lefvande under helt andra yttre och inre betingelser än vi. Emot denna överkliga, abstrakta, blodlösa uppfattning af antiken hafva den klassiska filologiens bästa representanter börjande från BÖCKH alltid opponerat sig, men den håller dock envist i sig och kommer till synes i det sätt, hvarpå t. ex. PAULY-WISSOWAS *Realencyklopädie der klassischen Altertumswissenschaft* redigeras.

Nu kan emellertid antikens universalhistoriska betydelse uppfattas på två olika sätt. Antingen ser man i antiken hufvudsakligen endast en förberedelse till den moderna utvecklingen, eller betraktar man densamma såsom ett afslutadt helt för sig. Det senare åskådningssättet har funnit sin skickligaste förkämpe i EDUARD MEYER. »Det kan ej nog energiskt betonas — säger han i sitt bekanta föredrag *Die wirtschaftliche Entwicklung des Altertums* (Jena 1895) — att medelhafsfolkens utveckling tills nu har försiggått i två parallella perioder, att med antikens undergång-utvecklingen börjar på nytt, att den därmed återvänder till ett primitivt tillstånd, som den en gång redan länge sedan öfvervunnit». De antika folken genomgingo enligt hans åsikt i stort sedt samma utveckling som den, hvilken de moderna folken nu hålla på att genomleva. Analogier med utvecklingen under medeltiden och nyare

tiden ända in på nittonde århundradet möta oss i själfva verket på hvarje steg i grekernas och romarnas historia¹. Under kejsartiden samlades hela den antika kulturen i en sista väldig kraftansträngning, för att sedan, då kraften var förbrukad och folken löpt linan ut, hastigt gå sin undergång till mötes. Denna uppfattning kan för närvarande anses som den förhärskande inom de klassiska filologernas och historikernas läger.

Annorlunda betraktas saken af den nationalekonomiska skolan. Byggande på axiomet om mänsklighetens kontinuerliga framåtskridande gentemot allt fullkomligare former för produktion och konsumtion och allt ändamålsenligare samhällsorganisation, söka nationalekonomerna påvisa, att de antika folken ekonomiskt och socialt aldrig nådde långt utöfver det primitiva tillståndet. Det antika samhället stod enligt RODBERTUS', BÜCHERS', LEXIS' och andras åsikt ännu väsentligen på naturalhushållningens ståndpunkt med endast små ansatser till penningehushållning och alls inga till kredithushållning. Produktion och konsumtion stod ännu i hufvudsak på den ståndpunkt, som Rodbertus kallar »Oikewirtschaft» och Bücher »hemhushållning» (geschlossene Hauswirtschaft). Just härom var det, som den celebra striden i slutet af 1890-talet stod mellan Eduard Meyer och Bücher och deres resp. vapen dragare, en strid som slutade med att hvartdera partiet — mera dock det Bücherska — fick lof att något jämkas med sina påståenden.

Det är klart att denna olikhet i uppfattningen af antikens kulturutveckling måste betinga en olika syn på dess afslutning. För den Meyerska uppfattningen måste romerska rikets fall te sig som en verklig katastrof, en allmän upplösning, ett nedstörtande i primitivt barbari. För den Bücherska uppfattningen innebär rikets undergång visserligen politiskt taget en katastrof, men ekonomiskt och socialt ingen skarpare brytning af den uppåtstigande utvecklingslinjen.

¹ I sin sträfvan att påvisa »moderna drag» i den antika kulturutvecklingen går Eduard Meyer väl långt. Så t. ex. uppställer han i sin bekanta skrift *Die Sklaverei im Altertum* (Jena 1897) den djärfva satsen, att slafvarna i den klassiska forntiden i ekonomiskt hänseende spelade samma roll som vår tids fabriksarbetare. Samma anmärkning kan riktas mot R. PÖHLMANNNS annars förtjänstfulla arbete *Geschichte des antiken Kommunismus und Sozialismus* (München 1893—1900).

Ett hafva dessa båda riktningar gemensamt, och det är den stora vikt hvardera lägger vid de ekonomiska och sociala faktorer, som samverkade med och i viss mån äfven betingade de politiska orsakerna till romerska rikets dekadens. Tydligt visar sig här tidsströmningens starka inflytande på historieuppfattningen. Aldrig har den ekonomiska samhällsorganisationens inverkan på de politiska maktförhållandena framträdt klarare än i vår tid, industrialismens, kapitalismens, klasskampens och den socialistiska arbetarrörelsens tid. Man behöfver icke alls hylla den historiska materialismens teorier för att se och erkänna detta och för att spåra dessa faktors verkningar äfven under tidigare epoker.

Att det romerska rikets militära svaghet i sista hand betingade dess undergång, därom kan väl ej mer än en mening råda. Lika tydligt är det, att den militära svagheten berodde dels på den krigiska andans sjunkande i de gamla kulturländerna, hvarigenom makten småningom öfverflyttades på de inträngande barbariska folkelementen, dels på att rikets ekonomiska tillgångar allt mera utsinade trots en hänsynlös beskattning af invånarne. Vidare kan det icke bestridas, att den krigiska andans sjunkande till stor del berodde på den politiska frihetens undergång och den allmänna likgiltighet för statens angelägenheter, som däraf blef följden. Den moderna forskningen har i denna punkt föga att tillägga till det som Gibbon för mer än hundra år sedan så väl-taligt utlagt. Men den är dock benägen att fästa hufvudvikten vid den rent materiella svaghet, som låg i bristen på medel att underhålla de stora arméer, som försvaret mot de inträngande barbarerna kräfde. Problemet tillspetsas sålunda närmast i frågan: hvarpå berodde det att statens finanser under den senare kejsartiden allt mera försämrades?

För besvarandet af denna fråga har en finländsk forskare JOHANNES SUNDVALL i ett nyss utkommet arbete: *Weströmische Studien*, Berlin 1915 s. 150 ff, uppställt en ny teori. Han påvisar, att de stora förmögenheterna under västromerska rikets sista tider proportionsvis mindre togos i anspråk än de små. »Då regeringen — säger han — ej hade kraft att pålägga senatorsståndet den andel af skattebördan, som bort falla på densamma, blef den finansiella ruinen oundviklig». Det förefaller mig dock som om för-

fattaren öfverskattat betydelsen af denna disproportion mellan statens och de rika senatorsfamiljernas inkomster. En effektivare beskattning af dessa hade väl ökat statens inkomster med några miljoner, men hade knappast haft någon afgörande inverkan på statsbudgeten, som, enligt Sundvalls approximativa beräkningar under Honorius' regering balanserade med en årsinkomst af c:a 330 miljoner francs.

Jag tror därför, att man har att söka orsaken till de dåliga finanserna ej så mycket i egendomens ojämna fördelning som fastmer däri, att summan af nationalförmögenheten under den senare kejsartiden oafflåtligt minskades. Att det är här själfva kärnpunkten ligger, därom är man väl för närvarande tämligen ense.

Men vår tid nöjer sig ej längre blott med att konstatera symptomen, utan sträfvar att upptäcka de inre orsaker, som beetingat dem. Frågan blir alltså följande: huru kom det sig att den höga ekonomiska blomstring, som den grekisk-romerska världen uppnådde vid början af kejsartiden, så snart tog en ända för att under tredje århundradet förbytas i allmän fattigdom, mot hvilken några få stora magnaters rikedom så mycket skarpare kontrasterade? På yttre förhållanden kan det ej ha berott, ty aldrig har världen hvarken förr eller senare åtnjutit en mera ostörd fred än under kejsartidens två första århundraden. Ej heller på dålig förvaltning eller på de styrandes utprästringar, ty det romerska herraväldet öfver de underkufvade länderna utöfvades under kejsartiden med långt större mildhet och rättvisa än under republikens tid, och kejsarena gjorde sig all möda att hindra ståt-hållarna i provinserna att rikta sig på undersåtarnas bekostnad på det hutlösa sätt, som var så vanligt före monarkiens införande. Det är för öfrigt att märka, att kommunal själfstyrelse i vidaste utsträckning var genomförd i de flesta af rikets städer. Först när städernas ekonomi under andra och tredje århundradena allt mer råkade på förfall, ingrep den kejsarliga regeringen genom att ställa deras förvaltning under sin kontroll.

Nej, orsaken till det ekonomiska förfallet måste sökas i själfva samhällsorganisationen. En mycket vanlig åsikt, särskildt bland nationalekonomer, är att *slafveriet* var upphofvet till det

onda. Slafveriet var enligt BÜCHERS åsikt¹, som gjorde det möjligt för det antika samhället att trots relativt högt uppdrifna kulturbehof stå kvar på »hemhushållningens» primitiva ståndpunkt och som hindrade utvecklingen af modernare, mera arbetsbesparande produktionsformer. Afsaknaden af en lönarbetareklass hindrade den kapitalistiska utveckling, som är förutsättningen för nyare tidens »folkhushållning». Slafveriet var det äfven som höll arbetsintensiteten nere, förlamade förmågan af tekniska uppfinningar och alstrade detta förakt för kroppsarbetet, som enligt den gängse uppfattningen skulle ha utmärkt den fria befolkningen i antikens stater.

I en mycket intressant afhandling, *Die Sklavenwirtschaft im modernen Amerika und im europäischen Altertum*, Zeitschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte 1896, har italienaren ACHILLE LORIA uppdragit paralleller mellan slafveriet i den klassiska forntiden och negerslafveriet i Nordamerikas sydstater. Här liksom i antikens stater hölls jordbruket nere på en ytterst primitiv ståndpunkt. I Rom verkade den öfverhandtagande slafhushållningen som bekant i förening med andra omständigheter under republikens sista århundraden fullkomligt revolutionerande på jordegendomsförhållandena, i det att de små jordägarna, hvilka ej kunde bestå i konkurrensen med de stora och dessutom hårdt trycktes af den obligatoriska krigstjänsten, trängdes från gård och grund för att sedan föra en eländig tillvaro såsom slafuppsyningsmän och parasiter på storgodsen eller som arbetsodugliga dagdrifvare i städerna. Samma företeelse upprepades i slafstaterna i Amerika. »En intelligent resande, som genomreser Syd-Karolina — säger en af Loria citerad författare (Olmstedt, Slave states s. 514 ff.) — han kan ej undgå att konstatera ett tillstånd, som fullkomligt liknar det som existerade i det gamla Rom. Slafägarna söka ej mera fria arbetare, och dessa ha trängts tillbaka till de fattigaste länderierna, där deras jordbruk inskränker sig till ett så erbarmligt minimum, att det knappt längre förslår för deras uppehälle. Många arbeta öfverhufvud icke; många skaffa sig en osäker

¹ Närmare finner man den utvecklade i hans berömda arbete *Die Entstehung der Volkswirtschaft* och i afhandlingen *Die Diokletianische Taxordnung*, Zeitschr. f. die gesamte Staatswissenschaft 1894.

utkomst genom stöld eller jakt och fiske, stundom genom rövveri, ofta äfven på så sätt, att de drifva handel med tillhjälp af slafvar och förleda dem att stjäla för sin räkning.»

Allt detta har sin fulla riktighet och ingen historiker bestrider väl numera det länge sedan konstaterade faktum, att den utomordentligt rika tillgången på billig, ofri arbetskraft under andra och första århundradena f. Kr. bidrog till latifundiesystemets utbredning och den fria själfägande bondeklassens undanträngande i Italien. De flesta äro väl äfven färdiga att underskrifva Plinius' aforism: *latifundia perdidere Italiam. iam et provincias*¹. Men de som drifva satsen längre och påstå, att slafveriet var orsaken ej blott till latifundieväsendet utan till den ekonomiska samhällsbyggnadens ruin öfverhufvud², de glömma, att det fria arbetet ej ens under slafveriets högsta utveckling undanträngdes af det ofria, hvarken på jordbrukets eller industriens område, och att just under kejsartiden den minskade tillgången på slafvar åstadkom en stark reaktion till förmån för det fria arbetet.

Detta faktum kan väl för närvarande anses som vetenskapligt bevisadt. Argumenten hafva med stor klarhet och skärpa, om än med någon öfverdrift, sammanställts af Edu. Meyer i hans ofvan citerade föredrag *Die Sklaverei im Altertum* samt utförligare af ETTORE CICCOTTI i hans arbete *Il tramonto della schiavitù nel mondo antico*, Turin 1899. Det romerska slafveriet stod på sin höjdpunkt under första århundradet f. Kr., då de talrika krigen med kringboende barbarfolk bragte i de segrande romarnes händer hundratusentals krigsfångar, hvilka såldes åt slafhandlarna till exceptionellt låga priser. Men i och med de stora eröfringskrigens upphörande under kejsartiden minskades tillförseln af nytt människomaterial till den grad, att den ej längre kunde fylla de luckor i den förefintliga slafstocken, som oafflåtligt uppstodo genom de talrika frigifningarna och genom den svaga nativiteten bland den ofria befolkningen. Prisen på slafvar stego betydligt, och i

¹ En populärt hållen, väl skriven framställning af denna utveckling finner man i L. M. HARTMANN'S lilla skrift: *Der Untergang der antiken Welt*, Wien 1910.

² Se bl. a. SCHMOLLER, *Zur Sozial- und Gewerbepolitik der Gegenwart*. Reden und Aufsätze 1890, s. 377 f., hvarest den åsikten förfäktas, att slafveriet var det som »störtade den antika världen ned från dess kulturhöjd.»

samma mån steg det fria arbetet i värde. De stora jordägarna funno det ej längre fördelaktigt att bruka sina gods uteslutande med slafvar, utan tillgrepo utvägen att utarrendera delar af jordarealen åt fria småbrukare. Äfven inom industrien började man i allt större utsträckning använda fria arbetare.

Om nu det oaktadt en fortskridande afmattning i det ekonomiska lifvet under den senare kejsartiden kan iakttagas, så kan det således ej tillskrifvas slafveriet, som var stadt i oafslåligt aftagande. Teoretiskt sedt borde ju nu alla förutsättningar ha funnits för samhällets utveckling i modern riktning. Men denna utveckling uteblef. I stället vidtog socialt och ekonomiskt en tillbakagående rörelse, som återförde samhället till ett längesedan öfvervunnet stadium. Den blomstrande stadskulturen förföll allt mera och samhällets tyngdpunkt förflyttades till landsbygden. De stora latifundierna förvandlades småningom till ekonomiskt isolerade organismer, som lefde sitt lif för sig, mer eller mindre oberoende af städerna. En följd häraf var att varucirkulationen, som i början af kejsartiden nått ett betydande omfång, hastigt gick tillbaka. De ansatser till »folkhusållning», som redan förefunnits, försvunno och den redan till hälften öfvervunna »hemushållningen», Rodbertus' »Oikenwirtschaft», blef åter den rådande. De fria arrendatorerna på storgodsen, kolonerna, kommo i allt större beroende af jordägarna, tills de genom lag fästes vid torfvan. Slafveriet ersattes sålunda af lifegenskapen. Hela samhället undergick en radikal förändring i retrograd riktning. Samhällsklasserna, som uppstått genom det forna ståndssamhällets upplösning, stelnade och förbenades genom ståndsräfflighetens af förhållandena framkallade och af lagstiftningen fastslagna införande. Med ett ord: det romerska rikets inre konstruktion hade redan i fjärde århundradet, långt före folkvandringen och barbarinvasionen, i hufvudsak antagit de former, som man i allmänhet anser känneteckna den tidigare medeltiden.

Huru förklara denna egendomliga företeelse? CICCOTTI anser den ha berott på bristen på kapital och uteblifvandet af tekniska framsteg i produktionen. »Om rikedomerna under den romerska kejsartiden hade gått framåt, i stället för att gå tillbaka — säger han — om en kapitalhopning i stället för en kapitalförslösning hade

ägt rum, så skulle på ruinerna af slafhushållningen ha uppstått en industri, till hvilken ansatser skapats under den föregående perioden. Slafhushållningen föll oafslåeligt i sär. Men under det att den på jämförelsevis få händer förenade rikedom och motsatsen mellan ägande och proletärer verkade till förmån för lönarbetet och uppdrog de första grundlinjerna för detsamma, drefs samhället af bristen på tillgängligt kapital tillbaka till en utvecklingsform, som var ännu mera primitiv än slafhushållningen, nämligen lifegenskapen med alla dess motsvarande företeelser. Om man hade kunnat tekniskt utnyttja naturkrafterna för att ersätta slafvarna . . . så hade ännu en väg till framåtskridande öppnat sig. Men utnyttjandet af naturkrafterna inskränkte sig till en af de mest primitiva former, användningen af vattenfallen för kvarnar. Fabrikerna förblefvo ett slags bihang till de jordbruksföretag, i hvilka de uppstått, främst för tillverkning af byggnadsmaterial, och följde jordbruket i dess förfall, i stället för att utvidgas och påtrycka industrien sin stämpel. Så inträdde till en början ett stillastående, därpå en tillbakagång, en ekonomisk återbildningsprocess, som på jordbrukets område kom till uttryck i lifegenskapssystemet, inom industriens åter i husflitens och åtföljande formers kvarstående och öfverhandtagande».

Den italienske forskaren har utan tvifvel ett riktigt grepp på på problemet, men han går dock ej till själfva kärnan af detsamma, då han underlåter att uppställa frågan, hvarpå det månne ha berott, att kapitalbildningen uteblef trots de gynnsamma yttre förhållandena. En af orsakerna har han mycket riktigt framhaft: teknikens stillastående och uppfinnarandans försvinnande. En annan viktig orsak har han glömt att påpeka: den fruktansvärdt snabba folkminskningen, som medförde en kronisk brist på arbetskrafter. Redan i första århundradet efter Kristus hade folkminskningen gjort en stor del af det förr så folkrika Grekland till en ödemark och började göra sig kännbar äfven i Italien. Under de följande seklen spred sig det onda till flere af provinserna. De stora luckor, som krig och farsoter särskildt under senare hälften af andra och under tredje århundradet åstadkommo i folkstocken, blefvo aldrig fyllda. Jordbruket och industrien aftynade af brist på arbetare, och i samma mån minskades deras skatteförmåga,

hvilken dock i allt högre grad togs i anspråk för det i sin säkerhet allt mera hotade rikets behof. Skatternas uteblifvande för-
anledde åter kejsarena till stränga åtgärder för att binda arbetarna vid jorden och vid verkstäderna, och så återverkade folkminskningen äfven på den förbeningsprocess i samhällsbyggnaden, som jag ofvan berört.

Men huru förklara den starka nedgången i befolkningsnume-
rären äfven under tiden af djupaste fred? Problemet sysselsatte redan antikens historieskrifvare, och de liksom vår tids national-
ekonomer kommo till slutsatsen, att folkminskning och sjunkande nativitet beror på medvetet inskränkt barnalstring. »På min tid — säger Polybius (XXXVII 9, 2) — led hela Grekland af barnlöshet och folkbrist, hvarigenom städerna blefvo folktomma och landet blef obrukadt, ehuru vi hvarken träffats af långvariga krig eller af sjukdomar. Ty människorna hade hängifvit sig åt öfvermod, girighet och lättja; de ville icke mera gifta sig eller, när de det gjorde, ville de icke uppfostra alla sina barn, utan på sin höjd endast ett eller två, för att lämna dem efter sig i rikedom och uppfostra dem i öfverflöd. Så förstorades hastigt det onda. Ty om blott ett eller två barn funnos i familjen, kunde dessa lätt bli borttryckta genom krig eller sjukdom, och så kommo husen snart att stå tomma.»

Hvad Polybius säger om förhållandena i Grekland under andra århundradet f. Kr. har sin fulla tillämplighet på kejsartiden. Många skriftställare från denna tid klaga öfver »tvåbarnssystemets» öfverhandtagande.

Detta system hade under antiken, såsom i våra dagar sin grund i en sträfvan att hålla familjens förmögenhet tillsammans. Genom att inskränka barnens antal ville man då såsom nu tillförsäkra hvar och ett af dem en »ståndsmässig» uppfostran och en större andel i den ärfda förmögenheten. Teorien, att ett allmänne genomförande af detta system skulle bero på något slags »öfverkultur», håller ej streck, allra minst när det gäller romerska tiden. Vi känna numera tillräckligt om kulturförhållandena i romerska riket för att kunna påstå, att det var ganska klent beställt med det som vi mena med folkbildning och yttre förfining. Läskunnigheten var väl, åtminstone i Italien och de mera roma-

niserade provinserna, rätt allmänt utbredd, men bland den stora massan af folket härskade djup okunnighet och råhet. Men folkets brist på bildning uteslöt alls icke förmågan af ekonomisk beräkning, och så kom det sig att tvåbarnssystemet snart från de högre samhällsklasserna trängde ner till de lägre och spridde sig ända till de ännu halft barbariska aflägsnare delarna af riket. Och det som gjorde detta systems verkningar än mera förhärjande var de dåliga hygieniska förhållandena, som gjorde dödlighetsprocenten oerhördt hög.

Det vore likväl ej riktigt att med Polybius ge namnet »girighet» åt den ekonomiska beräkning, som dref äfven mannen af folket att inskränka sina barns antal. Snarare kan man då tala om »hungerrädsla». Ty det råder intet tvifvel om att den stora massan af folket i romerska riket — de fria såväl som de ofria och de frigifna — lefde i förhållanden, som närmade sig existensminimum. Och likaså ligger det för öppen dag, att den sporre till ökad kraftansträngning, som arbetaren har i utsikten att genom eget arbete svinga sig upp ur fattigdom och beroende, under den romerska tiden i vida högre grad saknades än i vår tid. Stagnationen i det ekonomiska lifvet hade till följd, att utkomstmöjligheterna för den fattige voro mycket inskränkta och möjligheten att skapa sig en förmögenhet ännu mindre.

Ytterst berodde således folkminskningen till mycket stor del på den märkliga brist på företagsamhet och uppfinnaranda, som gjorde sig gällande under senantiken. Det gör ett beklämmande intryck att iakttaga, huru det sjudande lif, som under den första kejsartiden rådde ej minst på det ekonomiska området, snart domnade af för att ersättas af allmän tröghet och verksamhetsolust. Det blef slut med originaliteten, med den friska spekulationslusten. Man trampade vidare i de gamla spåren så länge man det förmodde, men på något nytt inlät man sig ogärna, vare sig det gällde konst, litteratur, vetenskap, teknik eller affärer. Endast på det religiösa området rådde en vaken, energisk verksamhet.

Hvilken var då orsaken till denna egendomliga andliga trötthet, denna kraftuttömning, denna aftagande lifsenergi hos de folk, som lydde under de romerska kejsarnas spira? Måste vi till slut ändå taga vår tillflykt till den gamla teorien om att hvarje folk

genomgår en viss serie af utvecklingsstadier jämförliga med individens, och att folket liksom individen är dömdt att åldras och dö, när dess tid är fullbordad? Jag tror det ej. I judarna ha vi ju ett exempel på ett urgammalt folk som ej »åldrats», utan förmått genom årtusenden bibehålla sin vitalitet. Men så mycket kan man dock säga, att den kulturella och politiska utveckling hvarje folk har att genomgå ofta framkallar vissa symptom, som ha stark likhet med ålderdomssvaghet.

Hela frågan om orsakerna till romerska rikets undergång gestaltar sig sålunda till ett folkpsykologiskt problem: hvilka voro de destruktiva krafter, som tärde på medelhafsfolkens lifskraft under senantiken?

O. SEECK har i sin bekanta *Geschichte des Untergangs der antiken Welt* (Berlin 1897 ff.) uppställt den egendomliga teorien, att kraftuttömningen hos det romerska rikets folk skulle ha berott på hvad han kallar »die Ausrottung der Besten». Genom att ständigt och jämt de kraftigaste männen röjdes undan af inbördeskrigen och proskriptionerna under republikens sista tider samt genom kejsarnas tyranni och de blodigt undertryckta revolterna efter monarkiens införande, undergick rasen, påstår Seeck, en fortgående försämring. Från provinserna strömmade alla de kraftigare och mera begåfvade elementen till Rom, där de snart drogos in i den dödsbringande hofatmosfären. »I hela riket fanns ingen folkklass, från den förnåme senatorn ned till den fattige provinsinbyggaren, som ej uppfostrades till hockning och svansviftning. Det är klart, att hvarje återstod af frihetsälskande mannamod, som ännu kunde finnas kvar, därigenom måste försvinna». I samma riktning verkade äfven den religiösa asketismen, som dref tusentals af de viljekraftigaste männen till celibat, samt förföljelserna mot de kristna, som borttryckte massor af de i andligt hänseende rörligaste folkelementen.

Denna teori är, såsom synes, egentligen endast en modern och, såsom jag ville påstå, ganska dålig omklädnad af GIBBONS åsikter om det öfverhandtagande trålsinnet såsom orsaken till förfallet. Den åderlåtning af de kraftigare folkelementen, som Seeck talar om, var ingalunda så stark som han ville göra troligt, och var i hvarje fall ej starkare än den som många andra folk under-

gått utan att försvagas.⁷ Större betydelse hade då den århundraden långa uppfostran till passiv lydnad och osjälfständighet, som kejsar- och ämbetsmannaväldet medförde. Men man får akta sig att här förväxla orsak och verkan. Det kan frågas, om icke just den tilltagande förslappningen af folkens lifskraft betingade det politiska förslafvandet. För öfrigt är det att märka, att den politiska själfverksamhetens tillbakagång ej i och för sig behöft åtföljas af den ekonomiska företagsamhetens aftagande.

En mera primär orsak till förfallet, var då, tänker jag, den enastående starka rasblandning, som ägde rum i hela det romerska riket under inflytande af slafhandeln och den starka folkförflyttning, som provinsernas »romanisering» eller »gräcisering» medförde. Man behöfver endast studera samlingarna af romerska grafskrifter från kejsartiden, för att öfvertygas om den väldiga omfattning inflyttningen af främlingar särskildt till Italien måste hafva haft. Och namnen visa, att en mycket stor del, kanske största delen af de inflyttade utgjordes af orientaler. Nu kan det visserligen ej bestridas, att de inflyttande eller genom slafhandeln importerade orientalerna medförde ett stort tillskott af tekniska insikter och köpmansföretagsamhet. Men på samma gång inympades i det västerländska blodet den outrotliga orientaliska indolensen. Det förefaller också antagligt att denna rasblandning rent fysiskt framkallade en stark degeneration, som hastigt inverkade äfven på den intellektuella kapaciteten. Ett fysiskt krafttillskott medförde däremot invandringen af germaner i västra och norra delarna af riket. Men närmast hade likväl denna invandring till följd en nedsättning af den kulturella nivån och ett förråande af hela samhället.

Man måste klargöra för sig, att den kulturvärld, som skapats af det grekiska folket och som sedan utvidgades genom romarnas uppgående i den, till slut dock utgjorde endast en oas i öknien. Den omgafs på alla sidor af outvecklade, barbariska folk och äfven inom sig hade den att räkna med efterblifna folkelement och landsdelar. De storartade ansträngningar, som först greker, sedan romare gjorde för att indraga de främmande elementen inom räckhåll för kulturen, kröntes till det yttre med framgång. Men det visade sig slutligen omöjligt att assimilera alla dessa miljoner barbarer. Krafterna räckte inte till. Många af de folk, som tvin-

gades in under de romerska örnarnas maktområde — kelter, germaner, iberer, mauretanier, numider och orientens oräknade stammar — befunno sig ännu i första början af sin kulturutveckling. De hade ännu sin »medeltid» framför sig; greker och romare hade länge sedan lämnat *sin* medeltid bakom sig. Det försök, som gjordes af romarna att med makten af den politiska organisationen påskynda utvecklingen, misslyckades, och i stället verkade de nya, utvecklade folkelementen tillbakaträngande på de gamla kulturländernas materiella, sociala, politiska och intellektuella förhållanden.

Naturligtvis spelade här in en mängd olika medverkande faktorer. Jag vill sålunda alls inte bestrida, att den politiska utvecklingen återverkade på de sociala förhållandena, och att dessa i sin tur verkade försvagande på de gamla kulturländernas kraft att emotstå det barbariska inflytandet. Det synes öfverhufvud omöjligt att i en enda formel sammanfatta hela detta komplex af hvarandra ömsesidigt betingande orsaker och verkningar. Men ser man problemet i stort, tror jag att såsom det bärande hufvudmomentet måste framstå just den oförenliga motsatsen mellan en långt framskriden kultur i själfva centrum och fullkomligt primitiva förhållanden vid periferien af det väldiga område, som omslöts af romarrikets *limes*.

Tredje århundradet e. Kr. betecknade det kritiska öfvergångsstadiet. I fjärde århundradet var den kulturform, som den grekisk-romerska »antiken» alstrat, redan död. Politiskt hade det romerska principatet, som var den sista utlöparen af de gamla fria författningsformerna, efterträds af orientalisk despotism stödd på en nyskapad byråkrati. Ekonomiskt hade de ansatser till kapitalistisk folkhushållning, som tidigare framträd, försvunnit, i det att produktion och konsumtion allt mera återgått till den primitiva hemhushållningens ståndpunkt. Socialt hade den begynnande klassbildningen på kapitalistisk grund upphört och ersatts af en återgående rörelse, som bragte till förnyad utveckling redan öfvervunna samhällsförhållanden. Det är den tidigare medeltidens ståndssamhälle som nu möter oss: jordägande magnater, lifegna bönder, svagt utvecklade städer. Det västromerska rikets fall och grundandet af nya germaniska konungadömen på dess ruiner be-

tydde i grunden ej en så genomgripande katastrof, som det ytligt sedt kunde förefalla, utan verkade endast såsom den yttre stöt, hvilken bragte länge sedan murkna politiska former att ramla. Under dessa gamla former hade redan det nya samhälle växt fram, hvilket sedan under medeltiden vidare utvecklades för att i vår tid gå långt ut öfver de gränser, som antikens samhälle aldrig lyckades öfverskrida.

Den tyska förbundsstatens uppkomst.

Historisk inledning till Tyska Rikets och Preussens statsförfattningar¹.

Af

Dr Hjalmar Haralds.

Tysklands utveckling till nationalstat har icke gått efter den vanliga typen, sammanslutning af mindre samfund i en högre enhet såsom i England och Spanien. Tyskland offrade under medeltiden sin inre konsolidering för världsmaktsplaner, det romerska kejsardömet. Den feodala söndersplittringen utmynnade i en till synes ohjälplig dualism genom nationens splittring mellan reformation och motreformation. Ett nationellt konungadöme hade haft samma chancer som de sachsiska och frankiska kejsarne före investiturstriden att grunda statsmaktens oberoende af feodalherarne på kyrkans besittningar; och i den nationellt tyska lutherdomen hade ju en religiös drifkraft till nationell enhet kunnat vinnas. Men Karl V hade tyngdpunkten af sin maktställning förlagd till sitt fanatiskt katolska spanska rike och kunde därför ej, äfven om han velat, ställa sig i spetsen för en tysk nationell renässans på protestantisk grundval. Reformationen lämnade därför Tyskland splittradt i ett katolskt och ett protestantiskt läger, det förra med Österrike till medelpunkt, det senare utan någon ledande makt annat än till formen (Kursachsens direktorium för den evangeliska ständerkorporationen på riksdagen). Därför stod det protestantiska Tysklands själfständiga maktställning i fara, tills det räddades genom ingripande utifrån — Sverige — i trettioåriga kriget.

Genom kursachsiska dynastiens öfvergång till katolicismen och den svenska stormaktsställningens fall efter Karl XII:s död bereddades väg för Preussens uppkomst som protestantisk tysk stormakt. Genom Fredrik den stores eröfring af Schlesien från Österrike för-

¹ Ehuru förevarande uppsats är, som titeln säger »historisk», har Red. ej tvekat att införa densamma, då det Tyska Rikets egenartade författning kan rätt förstås endast genom beaktande af sättet för dess tillkomst och de därvid verksamma krafterna.

verkligades detta; och genom hans segrar öfver fransmännen under sjuåriga kriget stod för första gången Preussen såsom medelpunkt för Tysklands patriotiska känslor, rivaliserande med den habsburgska kejsarmakten i Wien. I själfva verket hade, utan att detta medvetet fattats i sikte, en förutsättning för Tysklands enande skapats genom uppkomsten af en stormakt med tyngdpunkten inom nationen, medan Österrikes allt mer försköt sig utanför åt Balkanhalfön och Italien. Ur denna rivalitet växer den historiska konflikten mellan Österrike och Preussen fram.

Redan under Fredrik II:s lifstid bryter denna ut, om den också ej tager någon afgörande vändning. Josef II:s försök att genom förvärfvandet af Bajern vinna en maktställning i Tyskland lik den Carl V besuttit efter Schmalkaldiska kriget och Fredinand II vid tiden för restitutionседiktets utfärdande, motas af Preussen först genom öppet krig, det s. k. bajerska arfföljkskriget 1778—79 och sedan 1785 genom »Fursteförbundet» under Fredrik II:s ledning. Denna gång afvändes öppen konflikt, genom att den österrikiska politiken i gemenskap med den ryska sökte sin expansion på Turkiets bekostnad. Efter Fredrik II:s död trädde hans efterträdare Fredrik Vilhelm II, som till rådgifvare hade sin företrädares minister Herzberg, i skarp opposition mot Österrike samt intrigerade med de upproriske i Belgien och Ungern. Man afsåg att konsolidera Preussens maktställning genom att till det ansluta ett reformeradt Polen, som till ersättning för Preussens moraliska stöd skulle lämna Preussen Danzig och andra arronderingar och själf istället erhålla tillbaka Galizien af Österrike, som detta skulle få lämna i kompensation för sina eröfringar från turkarne. Till ernåendet af allt detta utöfvade Preussen genom militära demonstrationer en stark påtryckning i Österrikes rygg, men då man ej ville gå längre än till dylika, upplöstes efter Josef II:s död hela denna politik i intet genom hans efterträdare Leopold II:s kloka diplomati, som genom fördraget i Reichenbach 1790 afstod från att göra några eröfringar ifrån Turkiet utöfver obetydliga gränsegleringar. Genom att resignera ifrån Joseph II:s aggressiva politik i Tyska Riket beröfvade Leopold Fursteförbundet grunden för sin sammanhållning och lämnade rum för de tyska staternas försoning med Österrike.

Revolutionskrigen, som därefter inträffade, gjorde motsatsen mellan Preussen och Österrike fullständigt latent och först vid uppgörelsen efter Napoleons fall kom den upp vid kongressen i Wien. Det gällde Preussens anspråk på konungariket Sachsen såsom ersättning för, att det till förmån för Ryssland, hvars understöd vanns för detta pris, afstod från återvinnandet af en del af det vid Polens delningar förvärfvade området. Detta anspråk innebar således en stark konsolidering af Preussens maktställning genom att tillintetgöra den ena af de båda stater i Nordtyskland, som konkurrerat med Preussen om öfvermakten därstädes. Den andra, Hannover, som på grund af sin dåvarande personalunion med England ej

kunde tillintetgöras, skulle då hafva blifvit den enda nordtyska staten af betydighet jämte Preussen. Österrike motsatte sig, som naturligt var, Sachsens tillintegörelse. Efter en diplomatisk strid, som söndrade hela Europa i tvänne läger och hotade med öppen brytning, åstadkoms inför Napoleons återkomst från Elba en kompromiss, hvilken utmynnade i Sachsens delning mellan Preussen och dess gamla dynasti. Härigenom konsoliderades visserligen i betydande mån den preussiska staten kring sitt centrum Brandenburg, men den preussiska politiken hade dock allfort att räkna med en betydande sachsisk stat, som på grund af Preussens öfvermakt ständigt graviterade mot den österrikiska politiken.

Huset Habsburg afstod vid kongressen i Wien frivilligt från återupplifvandet af den tyska kejsarvärdigheten, hvilket åtminstone småstaterna önskade. Det afstod ytterligare från återvinnandet af sina besittningar i Schwaben; det s. k. främre Österrike, just på grund af de besvärliga försvarsuppgifter gentemot Frankrike, som dessa ålagt det. Men härigenom skiljde det på ett framträdande sätt sina intressen från Tysklands, enkannerligen försvaret af dess Rhen-gräns, som hotades genom franskt revanchebegär för »1815 års fördrag». Tyngdpunkten af dess intressen var i själfva verket riktad på två andra linier, mot Italien och Balkanhalvön. Preussen däremot fick starkt betonad sin ställning som rent tysk stat genom att till förmån för Alexander I:s åstundan att samla i görligaste mån hela Polen under sin spira afstå från återvinnandet af en god del af sina vid Polens delning vunna besittningar och i stället acceptera Rhenprovinsen, ett af de mäst förfranskade af de områden, som lydt under Napoleons eller hans lydfurstars spira. Därmed ställdes det så att säga i brêchen gentemot den franska revanchen.

Under sådana omständigheter var det i själfva verket otidsenligt, att Österrike, hvars intressen i så mycket lågo utanför Tyskland, och hvars öfvervägande befolkning icke var af tysk nationalitet, såsom en historisk fortsättning af kejsardömets traditioner erhöll presidiet inom det Tyska Förbundet, hvilket nu bildades som en ersättning för det gamla. Härigenom bands Österrike vid en ställning, som dess på historiska traditioner hvilande ambition tvang det att upprätthålla, medan i själfva verket dess politiska tyngdpunkt låg utanför Tyskland liksom dess utrikespolitiska uppgifter. Men detta presidium, som Österrike dock aldrig kunde utveckla till ett reellt centrum för tysk enhet, emedan sammansättningen af dess välde förhindrade förändret af en tysk nationalstats politik, ställde Österrike i vägen för Preussens i sakernas egen natur liggande sträfvan i riktning mot hegemonien i Tyskland.

Det Tyskland, som trädde in i Tyska Förbundets folkrättsliga form, var till en stor del indirekt Napoleons skapelse. Han hade, efter Ludvig XV:s föredöme, dragit in Sydtyskland och en stor del af det öfriga i ett Rhen-förbund med Frankrike. Under dettas inflytande skapades de moderna sydtyska medelstora staterna Bayern,

Württemberg och Baden m. fl. De afrundades genom »mediatiseringar» af smärre områden till moderna territorialstater och fingo äfven i det inre en ny organisation genom ståndsförfattningens genombrytande medelst en modern centraliserad förvaltning. I medveten reaktion mot Frankrike och det förfranskade Tyskland reformerades åter Preussen af en Stein, Hardenberg m. fl. De uppbyggde den moderna staten på ståndsstatsens grund med skonandet af dennas institutioner, där det lät sig göra, och i anslutning till germanska själfförvaltningsprinciper under stark britisk påverkan, men framförallt under stark anslutning till traditionen från Fredrik Vilhelm I:s och Fredrik II:s tid, som kräfde alla stånds och korporationers underordnande under statsmakten, så långt det vore nödigt, men icke längre, alltså ingen centralisation för centralisationens egen skull i uniformerande systematiseringsdrift. Ett efter rhenförbundet moderniseradt område fanns likväl inom Preussen i Rhenprovinsen, där »Code Napoléon» härskade sedan den Napoleonska tiden. Motsatsen mellan detta område och det gamla Preussen spelade sedermera en stor roll i Preussens inre historia.

Vid uppgörelsen på kongressen i Wien bibehölls i allmänhet rhenförbundsstaterna med undantag af de franska statsbildningarna på tysk mark, konungariket Västfalen och storhertigdömet Berg m. fl. Det tyska småstatsväsendet hade således af Napoleon stärkts och förnygrats, genom att de forna ständerna, strödda furstendömen, riksriddargods och städer koncentrerats till ett relativt fåtal suveräna stater med modern statsförvaltning. De sydtyska dynastierna hade dessutom afsevärdt stärkt sin statliga ställning genom införandet af representativa författningar efter 1814, hvilket betydligt höjde sydtyskarnes själfkänsla gentemot det absolutiskt styrda Preussens efterblifvenhet och sålunda i sin mån gynnade partikularismen. I dessa suveräna stater, med dylikas själfbevaringsdrift, hade sålunda skapats ett element motspänstigt mot den nationella enhetsiden om kejsare och rike, som icke hade hunnit dö på de nio åren sedan rikets upplösning. De allra minsta staterna, riksstäderna framförallt, hade däremot intet att förlora på den nationella enhetens genomförande, som ju sedermera mycket riktigt visade sig kunna garantera deras tillvaro, som ingalunda var höjd öfver faran från de medelstora staternas ärelystnad. I försvarssyfte måste de, som vi ofvan framhållit, lita till Preussen, som var den enda makt, som rimligtvis kunde ställa genomförandet af Tysklands enhet som mål för sin ärelystnad. Österrike kunde det, som nyss påvisats, inte och kom därför att bli de medelstora staternas bundsförvant i motståndet mot enhetens genomförande.

Det dröjde emellertid ganska länge innan enheten blef ett mål för preussisk politik. Tiden efter 1814 stod i restaurationens tecken både ideellt och i form af ett praktiskt administrativt och ekonomiskt uppryckningsarbete ur den tryckande fattigdom, som blifvit en följd af de krigiska omstörtningarna, allt sedan kriget mellan Preussen och Napoleon 1807. Dessutom kände Fredrik Vilhelm III

och hans samtid sig allt för tillfredsställda öfver att ha återställt Fredrik den stores stat för att vilja uppgifva dess egen individualitet, ens till förmån för Tysklands högre enhet. Denna känsla för bevarandet af Preussens historiska individualitet, var till det allra sista en hämmande faktor för Preussens ärelystnad i fråga om hegemonien i Tyskland.

*

Såsom en följd af Tyska Förbundets framväxande ur de tyska småstaternas anslutning till stormakternas allians och i samband med den allmänna obenägenheten att taga något steg framåt i riktning mot enhetsstaten, kom Förbundet att te sig som *ett förbund mellan suveräna stater*, liksom vanligt i dylika fall uteslutande *representerade af regeringar* och Förbundets centralorgan, Förbundsdagen, som en *sändebudskongress* med österrikiska sändebudet såsom ordförande, presidialgesandt. I öfverensstämmelse härmed blef det ock främmande för de nationella enhetssträfvandena och endast i kampen mot de med dem korresponderande liberala tendenserna kunde förbundet utveckla någon kraft i centripetal riktning. Här drog det sig ej för att låta centralmyndigheten ingripa i förbundsstaternas inre angelägenheter med partiskt ställningstagande för fursten mot ständerna vid tvister dem emellan, men detta var ej någon nationell enhetssträfvand, endast en interventionspolitik i stil med den, som stormaktskoncerten tillät sig i Spaniens och de italienska staternas inre strider, och inspirerad, ja framdrifven af dessa stormakter.

*

En företeelse, som till sina syften stod helt och hållet i denna restaurationstids tecken, men i sina verkningar pekade utöfver den i riktning mot Tysklands enhet, var den preussiska *tullföreningen*. Den utgick från den preussiska finansförvaltningens sträfvanden att på bästa sätt tillgodogöra sig tullinkomsterna för Preussens finansiella pånyttfödelse. Därvid ställde sig de många euklaverna, som bröto det preussiska området enhet och därigenom förhindrade samfärdseln å ena sidan, å den andra skapade gynnsamma tillfällen till smuggling, i vägen. Finansministern Motz utnämndes 1825 till sitt ämbete i syfte att råda bot på budgetens deficit. Man grep nu till stränga åtgärder mot enklavstaterna och spärrade dem inne med preussiska tullmurar. Resultatet blef, att de måste anhålla om inträde i det preussiska tullområdet, hvilket beviljades. De erhöilo en proportionell andel i de gemensamma tullinkomsterna, medan tullsystemet helt bestämdes af Preussen. Staternas suveränitet bevarades formellt genom rättigheten att uttråda, hvilken det var dem praktiskt omöjligt att begagna sig af. De utgjorde således faktiskt en del af Preussens handelspolitiska område. En

ny typ för tysk federativ sammanslutning hade således skapats vid sidan af Tyska Förbundet, andra staters uppgående i Preussen i vissa afseenden.

Steg för steg utvidgades den preussiska tullunionen trots motståndet från de medelstora staterna, som försökte sammansluta sig i egna tullunioner, hvilka dock visade sig misslyckade, emedan Preussen förfogade öfver det största området och den största kuststräckan. Vid årsskiftet 1834 hade Preussen hela Tyskland samladt i »Tyska Tullföreningen». Endast Österrike stod utanför. Fiskaliska skäl hade icke tillåtit det att i tid modifiera sitt system af prohibitivt verkande tullar, och efterblifvenheten i handelspolitiskt tänkande inom ledande administrativa kretsar i Österrike hade gjort sitt till.

*

Efter 1830 framträder det »småtyska» programmet om *Tysklands sammanslutning under Preussens ledning*, icke utan samband med Julirevolutionen, som man, enär den i viss mån var en reaktion mot Bourbonernas fredspolitik till förmån för de Napoleonska idealen, isynnerhet utom Frankrike uppfattade som inledningen till en ny eröfringspolitik. Då gjorde sig det ofvannämnda geopolitiska läget gällande, så att tankarna gingo hän till Preussen som Tysklands försvarare. I teorien har den småtyska uppfattningen först uttalats af icke-preussare, den hannoveranske professorn Dahlmann och württembergaren Pfizer. Genom Dahlmann kom äfven ett annat element in i den tyska tankevärlden, idealet af den parlamentariskt-konstitutionella monarkien efter engelskt mönster såsom målet för en reform i stället för den sydtyska radikalismens allmänna folksuveränitetssvärmerier hos en Rotteck och Welcker.

Nästa steg framåt tog den tyska enhetsrörelsen 1840, när Frankrikes motsats mot de öfriga stormakterna i striden mellan Mehmed Ali af Egypten och hans öfverherre sultanen gjorde, att ett franskt angrepp mot Rhen väntades. I spetsen för denna rörelse trädde Fredrik Vilhelm IV af Preussen, som just då besteg tronen. I motsats till sin fader, som med de blistra erfarenheterna från kriget i minne var helt och hållet en restaurationens man, var han hängifven enhetstanken. Denna fattade han likväl på sitt eget sätt i den s. k. historiska skolans anda, som, i enlighet med hvad som sedan slagit igenom och blifvit den moderna tidens princip, häfdade den historiska utvecklingens princip för statslifvet och rättsförhållandena och till den ändan framhöll vikten af framstegsarbetets drifvande på det sätt, att kontinuiteten bevarades. Denna riktiga princip föll i tillämpningen hos vissa af sina anhängare offer för en estetiserande tendens, som förälskade sig i vissa historiska former. Bland dessa var Fredrik Vilhelm IV en af de mest framträdande. Han hade förälskat sig i det gamla heliga romerska riket af tyska nationen och det österrikiska kejsardömet som dess spets,

medan denna samma form skulle i realiteten innesluta en Preussens militära ledning af Tyskland. Detta hänsynstagande till ett historiskt »rättsanspråk», som Österrike själf uppgifvit, var ju ett politiskt misstag. Genom den legitimistiska hänsynen till Österrikes historiska rätt prisgaf Fredrik Vilhelm sina planer åt intriger i obstruktionssyfte från Österrikes sida.

Blind för detta grep sig Fredrik Vilhelm IV an med sin politik. Början skulle göras med en reform af förbundets militärväsen, till hvilken ända hans likasinnade vän och förtrogne generalen Joseph Maria von Radowitz placerades som preussisk militärattaché vid beskickningen i Frankfurt. I det inre ville Fredrik Vilhelm mildra det hårda byråkrattvånget i självstyrelsens anda. Men denna självstyrelse tänkte han sig i den historiska skolans stil som korporationernas. Till den ändan mildrade han det hårda religionstvånget mot gammallutheranerna, som icke velat finna sig i den statskyrkliga unionen mellan lutheraner och reformerte. Öfverhufvud taget har den katolska kyrkan aldrig haft en sådan angenäm ställning i Preussen som under Fredrik Vilhelm IV:s regering. I politiskt afseende tänkte han sig ett på ståndskorporationer uppbyggt representativt tvåkammersystem, som skulle steg för steg utbyggas. Detta djuptänkta program var naturligtvis ingalunda omöjligt att genomföra, men konungen lyckades icke få någon kontakt med tidsandan, som i det stora hela behärskades af västeuropeisk liberalism med sitt starkaste stöd i den »förfranskade» Rhenprovinsen, på grund hvaraf han misslyckades i att öfvertyga sitt folk, att han i själfva verket gick i samma riktning som det önskade, från byråkratism till självstyrelse, och i brist på dylik kontakt ägde han ej nödig beslutsamhet för att med tillhjälp af de väldiga maktneddel han förfogade öfver hålla tillbaka den folkliga rörelsen, när den störde hans cirklar. Härur framväxte 1848 års katastrof.

Denna var till sitt väsen en internationell kris, som berörde hela Europa, äfven om utkanterna icke berördes af själfva omstörtningen. Denna utgick från Frankrike och drabbade hela Mellaneuropa. Rörelsen hade i allmänhet en nationell sida jämte de frihetssträfvanden den inneslöt, konstitutionella, demokratiska eller republikanska, allt efter omständigheterna. I Frankrike var det andan från Napoleons och konventets tid, som reagerade mot, att Ludvig Filip svek förväntningarna från Julirevolutionen genom att fortsätta de äldre Bourbonernas utrikespolitik i samförstånd med det legitimistiska Europa, som störtat Napoleon. Därför framgick inom kort ur Februarirevolutionen Cäsarismen.

I Tyskland satte det beundrade revolutionslandet Frankrikes exempel revolutionen i gång, åsyftande i det konstitutionella Syd-tyskland demokratisering af författningarna eller rent af republiken, i Preussen och Österrike konstitutionella författningar, som alltjämnt saknades där. Men parallellt härmed gick ropet på försvar mot yttre faror för Rhengränsen, som tvifvelsutän åtminstone i någon mån var hotad genom krigiska tendenser närmast till Po-

lens förmån hos det omstörtande partiet i Frankrike, och mot en påstådd rysk fara. I mycket var nog detta en skyddande förklädning; hvarunder de revolutionära rörelserna sökte vinna proselyter bland de moderatare elementen. Men vid sidan häraf gick en medveten nationell rörelse riktad på Tysklands enhet såsom en parlamentarisk konstitutionell monarki ungefär i Dahlmanns anda. Från denna riktning utgick det s. k. *förparlamentet*, en samling framstående män, som på eget bevåg konstituerade sig och beslöto sammanträdet af en tysk grundlagsstiftande »nationalförsamling» för riksenhetens genomförande, hvilken också sammanträdde den 18 maj 1848.

Jämnsides med denna rörelse arbetade Fredrik Vilhelm IV, hvilken inför de hotande händelserna ansåg sig tvungen att redan nu gripa till initiativet i den tyska frågan. Han hade i själfva verket fältet fritt. Småstaterna sågo förskrämda upp till Preussen efter hjälp; och Österrike, som såg sin ställning i Italien hotad genom den italienska revolutionen och Sardiniens anfall, visade sig synnerligen tillmötesgående mot konungens till Wien utskickade förtroendeman Radowitz. Därtill kom, att i Mars revolutionen nådde äfven Österrike, som nu kom fullständigt ur spelet. Då lät Fredrik Vilhelm genom sin bristande beslutsamhet allt gå sig ur händerna, när han inför den revolt, som vid underrättelsen om händelserna i Wien utbröt i Berlin, lät trupperna i stället för att fullfölja sin seger utrymma hufvudstaden, som anförtroddes åt borgerskapets vård. Därigenom kom den preussiska regeringen i massans våld och Preussen i revolutionära förhållanden. När Fredrik Vilhelm nu i ett högtidligt tåg genom Berlin förklarade sig ställa sig i spetsen för Tyskland, hvori Preussen skulle uppgå, väckte detta vanmaktens medgifvande endast förakt. Programmet om Preussens uppgående i Tyskland kom emellertid icke en tum närmare sitt realiserande. Redan den halft revolutionära preussiska nationalförsamling, som nu af regeringen sammankallades, visade sig vara en bärare af en preussisk själfkänsla, som gjorde ett underordnande under nationalförsamlingen i Frankfurt omöjligt.

I Frankfurt hade den gamla Förbundsdagen afträdt och lämnat rum för en af nationalförsamlingen vald riksföreståndare, den österrikiske ärkehertigen Johan, omgifven af en af honom utsedd riksministär. De legitima tyska regeringarna stodo således utanför det tyska författningsverket. Samtidigt gingo de reala maktförhållandena i en motsatt riktning. I den kamp, som det enade Tyskland började mot Danmark till förmån för den tyska nationaliteten i det danska riksländet Slesvig och detta hertigdömes historiska rätt att vara förenadt med den tyska förbundsmedlemmen, det af danska kronan innehafda Holstein, tog Preussen både militäriskt och politiskt ledningen. Detta förhållande skärptes ytterligare genom revolutionens besegrande i Preussen liksom i Österrike. Gentemot de anarkiska förhållandena i respektive huvudstäder måste den monarkiska makten ingripa med trupper, i Berlin genom ett enkelt besittningstagande utan motstånd och i Wien genom en

formlig belägring. Åtgärden genomfördes af särskildt bildade kampministärer under ledning af militärer och åtföljdes af de konstituerande nationalförsamlingarnas förläggande till små landsortsstäder utom räckhåll för hufvudstadspöbeln. Preussen öfvergick vid samma tid definitivt till de konstitutionella staternas antal genom en af konungen den 5 December på grund af den preussiska nationalförsamlingens bristande beslutsmässighet oktrojerad författning, sammanfattande nationalförsamlingens arbete på grundval af den *belgiska* författningen. Den oktrojerade författningen efterträddes, enligt konungens löfte vid dess utfärdande den 31 Januari 1850, af en utaf konungen och kamrarna i samband reviderad. Denna revision hade hufvudsakligen gått i konservativ anda.

På så sätt var revolutionen ur spelet i både Preussen och Österrike och monarkien i besittning af statsmakten, dock med den skillnad från förut, att man å ömse sidor definitivt bundit sig vid en konstitutionell författningspolitik, hvars svårigheter upptogo de båda staternas inre lif under den närmaste tiden. Dock var Österrikes läge så tillvida väsentligt olika Preussens, att revolutionen där väckt de *nationella* motsättningarna till lif. Österrike hade till långt in på 1849 att bekämpa resningen i Ungern och med ett sardiniskt infall förenade resningen i Italien. Preussen hade således fältet fritt för eventuella planer i Tyskland.

Ur denna situation framväxte den följande utvecklingen. Nationalförsamlingen fullbordade till våren 1849 författningsverket, som skapade en *förbundsstat* efter småtyskt program utan *Österrike* och *med konungen af Preussen i spetsen såsom ärftlig kejsare* med suspensivt veto. Vid hans sida skulle stå en folkrepresentation, byggd på allmänna rösträtten, hvad den nedre kammaren beträffar. Konungen af Preussen afböjde emellertid den honom på detta sätt erbjudna kronan, tvifvelsutan påverkad af författningens demokratiska läggning. Afgörande var emellertid för hans legitimistiska läggning det af honom inför Frankfurterparlamentets deputation anförda skälet, att han endast af Tysklands *furstar* ville mottaga kejsarkronan. Dock uttalade han vid samma tillfälle, att erbjudandet gäfvade honom en företrädesrätt till den erbjudna kronan.

Härmed var i själfva verket nationalförsamlingens roll utspeld. Den var icke i besittning af någon verklig makt att tvinga Preussen och de andra tyska staterna. När den yttersta vänstern genom en revolutionär resning i Sydtyskland och Sachsen sökte genomföra den antagna riksförfattningen, ehuru tvifvelsutan andra radikalare mål, republiken och här och där kommunism, lågo bakom, nedslogs resningen med Preussens moraliska och militära stöd som hufvudfaktor. Det preussiska konungadömet stod i själfva verket som segerherre öfver hela den tyska revolutionen och med en faktisk hegemoni öfver de tyska furstarna, som hade Preussen att tacka för räddningen af sina tronér. Ur detta läge framträdde Fredrik Vilhelm IV:s försök att lösa uppgiften att genomföra Tysklands enhet.

Grundvalen för denna politik var legitimitetsprincipen. Man ville beröfva enhetsrörelsen den revolutionära karaktär den haft hos Frankfurterparlamentet genom att låta Tysklands enhet i stället för folksuveränitetens verk blifva genomförd med furstarnas fria samtycke. Häri låg en inre svaghet för hela programmet, försåvidt som de medelstora staterna, framförallt Bayern, Sachsen, Hannover och Württemberg icke alls ville offra något af sin suveränitet till förmån för enheten. En större villighet fanns hos de egentliga småstaterna, som i en starkare utveckling af förbundet sökte skydd gentemot medelstaternas annexionslystnad. I samma läge befann sig äfven Baden, som hotades af dylika planer från Bayerns sida, hvilket önskade genom förvärf af badiskt område förena Nedre Pfalz med monarkiens hufvudområde. Om alla staterna, framförallt de mindre, som i regel behärskades af liberala ministärer, stödda af demokratiska landtdagar, gällde det, att de af fruktan för den demokratiska rörelsen tills vidare icke vågade öppet mot-sätta sig Preussens planer.

En egenart för den preussiska politiken var dess inre splittring i en tysk nationell och en preussiskt partikularistisk riktning. Den nationella riktningen representerades af konungen själf och hans enskilde förtroendeman generalmajor von Radowitz. Båda svärnade för Tysklands enhet, båda stodo som hela den preussiska politiken på legitimistisk grund, men under det att denna hos konungen var så öfvervägande, att han i legitimismens intresse ville falla i Österrikes armar, så snart detta visade minsta tecken till tillmötesgående, i säker förhoppning, att den österrikiska politiken skulle besvara detta ädelmod genom att tillmötesgå Preussens berättigade kraf, hade Radowitz en på sätt och vis mera realpolitisk uppfattning. Utan att vilja drifva saken till sin spets — han tänkte sig i nödfall en europeisk kongress som skiljedomare — ville han begagna det påtryckningsmedel till förmån för Preussens enhetsplaner, som faktiskt den nationella rörelsen med sitt revolutionära inslag innebar gentemot medelstaternas partikularism. Likgiltig, i viss mån fiendtlig gentemot den nationella enhetsrörelsen, stod den s. k. kamarillan, konungens politiserande omgifning, hvartill hörde bröderna Gerlach, Leopold, generaladjutanten och Ludvig, öfverrättspresidenten. De afskydde all samverkan med den revolutionära enhetsrörelsen och ville i stället en dylik med Österrike — och Ryssland i viss mån — till bekämpandet af revolutionen. Preussens maktutvidgning voro de icke likgiltiga för, men ansågo, att den kunde nås på fredlig väg genom de skyddsbehöfvande nordtyska småstaternas indragande inom Preussens intressesfär i form af militärkonventioner o. d. En tredje grupp bildade den preussiska ministären, som, på grund af, att den hade att bära bördan att hålla statsmakten uppe i Preussen mot de ännu ej fullt öfvervunna revolutionära skakningarna, tog ställning från fall till fall mera opportunistiskt. Af dess ledande män hade ministerpresidenten greve Brandenburg mera sinne för det nationella, under det hans när-

maste man inrikesministern Otto von Manteuffel stod mera på den rent preussiska status quo-ståndpunkten, dock utan kamarillans mystiskt-legitimistiska schwung.

Mot Preussen stod den österrikiska politiken, främst representerad af ministerpresidenten och utrikesministern furst Schwarzenberg, en diplomat ur l'ancien régime med dess frivolitet och absolutistiska tendenser. Den österrikiska politikens svaghét var dess negativitet. Den hade intet att vinna på den nationella enhetens genomförande, som endast kunde gagna Preussen, och den historiska traditionen från kejsardömets dagar band det vid motståndet mot Preussens hegemoni på grund af ovilja att lämna ifrån sig sin nominella ledareställning. Det gällde för Österrike närmast att segra genom öfverlägsen manövreringsskicklighet allenast och göra obstruktion för att komma öfver den döda punkten, innan det återfått sin militära handlingsfrihet genom Ungerns underkufvande. Tills detta skett ställde man sig tillmötesgående. Man afvisade icke fullständigt tanken på förbundsledningens delning mellan Preussen och Österrike och ett trängre förbund under Preussens ledning inom det större, inom hvilket senare man dock önskade inträda med *hela* Österrikes område. Man förklarade sig gärna unna Preussens ökad makt genom de nordtyska småstaternas indragande inom sin intressesfär, men ville medgifva medelstaterna motsvarande förman gentemot sina småstatsgrannar, hvarigenom — detta var baktanken — den preussiska makten skulle motvägas och Österrike söndra och härska.

Den 26 Maj 1849 afslöts det s. k. trekonungaförbundet mellan Preussen, Hannover och Sachsen. Härigenom upprättades en tysk förbundsstat »Det Tyska Riket» af de stater, som därtill ville ansluta sig utom Österrike, till hvilken förbundsstaten skulle stå i ett *unionsförhållande* — alltså i viss mån ett föregripande af den *tysk-österrikiska alliansen* i statsrättslig form i stället för folkrättslig. Man hade fullständig uppgifvit tanken på Preussens uppgående i Tyskland genom att låta *konungen af Preussen* stå i spetsen för förbundsstaten i egenskap af riksföreståndare. Den realitet, som låg bakom denna ideella vinst för den preussiska ståtksänslan var, att öfver den preussiske konungen icke som i Frankfurtparlamentets författning kom att stå en tysk kejsare, som särskildt statsrättsligt subjekt, låt vara att denne var ännad att vara samme person. Härigenom hade man i själfva verket kommit fram till den rättsliga position för riksöfverhufvudet, som sedan skulle komma att blifva definitiv.

Vid sidan af riksföreståndaren, som ensam utöfvade alla regentens rättigheter med veto i författningsfrågor, stod med uteslutande lagstiftande myndighet ett fursteråd representerande de särskilda staterna, hvarvid dock endast Preussen och Bayern erhöilo hvar sin röst medan öfriga fyra röster fördelas hvar för sig på ett flertal stater. Detta var ett medgifvande åt den federativa tendensen,

som sedermera skulle komma att i ännu starkare form komma att gå igen.

Därjämte fanns som folkrepresentation en riksdag på två kamrar, ett *statshus*, hvars medlemmar efter mönster af Frankfurterparlamentets författning utsågos till hälften af regeringarna — utan instruktioner — till hälften af landtdagarna, och ett *folkhus* på grundvalen af det preussiska treklassvals-systemet.

Bayern hade, ehuru det deltagit i underhandlingarna, icke velat ingå i trekonungaförbundet, och Sachsen och Hannover biträdde det endast med reservation till förmån för sin rätt att få på den kommande riksdagen söka göra sina afvikande åsikter i författningsfrågan, speciellt rörande frågan om riksföreståndareskapet, gällande.

Det preussiska försöket att lösa enhetsfrågan mötte genast både aktivt och passivt motstånd. Uppmuntrad af Österrike vägrade riksföreståndaren, ärkehertig Johan, att nedlägga sin myndighet i Preussens händer och Preussen måste i stället i September 1849 gå in på insättandet af en interimsmyndighet för Tyska Förbundet, utöfvad af representanter för Österrike och Preussen gemensamt. I Februari 1850 framlade Bayern ett af Österrike gilladt motprojekt till det preussiska, ett direktorium af 7 personer, hvaraf Preussen och Österrike skulle tillsätta hvardera en och öfriga stater resten. När den preussiska unionsstatens riksdag 20 Mars sammanträdde i Erfurt, utträdde Sachsen och Hannover ur förbundet och konungen af Preussen hade redan förlorat lusten för det hela, så att riksdagen trots sin goda vilja åtskiljdes, utan att förbunds författningen sattes i kraft. Däremot inkallade Österrike den gamla Förbundsdagen såsom Förbundets enda lagliga representation och denna tog, för att häfda sin principiella rätt, beredvilligt upp Danmarks vädjan att återställa dess konungs myndighet i Holstein.

Inför detta öppna motstånd reste sig den preussiska patriotismen våldsamt, och man rustade å ömse sidor, men konungen var af legitimistiska grunder besluten att icke låta det komma till öppen konflikt, hvilket måhända med hänsyn till det stöd Ryssland utlovat Österrike var det enda möjliga, hans förtroendeman i enhetsfrågan general von Radowitz fick afgå som utrikesminister, och ministerpresidenten Otto von Manteuffel afslöt med Schwarzenberg i Olmütz en öfverenskommelse, hvarigenom Förbundsdagen accepterades, således en fullständig eftergift å Preussens sida, hvilken utom kamarillans legitimistiska krets djupt kändes som en sådan. Denna känsla af förödmjukelse bildar den grundstämning, hvarur Preussens framtida tyska politik framgick.

*

Under den närmaste tiden efteråt stod den emellertid i tecknet af reaktionen mot den revolutionära rörelsen, och man kan i det stora hela säga, att de politiska enhetssträfvandena lågo nere, åt-

minstone från regeringens sida. Fredrik Vilhelm IV var en trött man, hvars sinnen så småningom omtöcknades på grund af mystiska grubblerier, motgångar och ohälsa.

Hans broder Vilhelms inträde som prins-regent 1857 betecknar på sätt och vis redan ett omslag. Denne var kanske lika konservativ som sin broder, men hans konservatism saknade broderns filosofiskt-mystiska inslag. Detta i förening med frånvaron af broderns på snillets rätt stödda monarkiska själfkänsla kom honom att ställa sig mera mera opportunistisk till den nya tiden, som han i själfva verket hvarken älskade eller förstod, så när som på en från minnet från deltagandet i frihetskampen 1815 härrörande hänförelse för Tyskland i all allmänhet, hvarmed var förenad en god portion pietet för Österrike. Han påverkades i liberal riktning af sin gemål, prinsessan Augusta, född och uppförd i Goethes Weimar, hvilkens större andliga rörlighet han beundrade, men som egentligen ej kunde få något afgörande inflytande öfver hans fasta karaktär och stränga ansvarskänsla. Redan 1858, när han kände sig fast i sadeln, afskedade prins-regenten den byråkratkonserverativa ministären Manteuffel och började »den nya aeran», som genom en liberal politik afsåg att göra moraliska landvinningar i Tyskland och således i nationalkänslan få stöd för Preussens inflytande. Prinsens främsta intresse var en reform af härordningen, på hvilket område han var en af sin tids främste sakkunnige. Reformen afsåg först och främst återställandet af den 3-åriga tjänstetiden, som ännu var lagstadgad, men hvilken man under arbetet på att hela de napoleonska krigens skador hade låtit sjunka ner till tvåårig af brist på anslag, hvarjämte det gällde att genom ökning af linie-truppernas kadrer undvika det missförhållandet, att en god del af de värnpliktige utan fullständig öfning öfverfördes direkt till härens andra uppbåd, landtvärnet.

Tillfället ansågs vara inne vid utbrottet af det italienska kriget 1859. Österrikes italienska maktställning ansågs då liksom af Frankfurtparlamentet 1848 var ett tyskt nationalintresse och icke minst prins-regenten delade denna mening. Han mobiliserade till den ändan hela sin armé gentemot Frankrike, och erbjöd sig att inskrida mot erhållandet af högsta befälet öfver de tyska förbundstrupperna, ett kraf i den preussiska hegemoniens intresse, som Österrike afvisade genom att i stället offra sin italienska hegemoni och halfva sitt italienska område genom den brådstörtade freden i Villa Franca. Under mobiliseringen hade man företagit de utvidgningar i härorganisationen man ville ernå och bibehöll dem sedan efter afmobiliseringen. Denna ståndpunkt var landtdagen icke ovillig att godkänna, men satte som villkor lagfästandet af den tvååriga tjänstetiden, en reform, som prins-regenten på grund af genom långvarig erfarenhet vunnen öfvertygelse icke kunde gå in på. Man bör komma i håg, att den allmänna värnplikten i Europa på den tiden i allmänhet hade formen af utskrifning, som bibehöll soldaterna i tjänst, tills de voro veteraner. Inför detta betraktades den

preussiska armén med sina tre års första tjänstgöring af utlandet som ett tvifvelaktigt milisexperiment.

På denna grundval utvecklade sig författningskonflikten, när landtdagens deputeradehus, sedan man en tid bortåt förhalat frågan genom kompromisser, vägrade medel till de nya kadrena och regeringen, i enlighet med herrehusets beslut, bibehöll dem ändå, oakadt de således ej beviljats af landtdagen i sin helhet. Den principiella bakgrunden för detta handlingssätt var det konservativt monarkiska åskådningssättet från Fredrik Vilhelm IV:s dagar, uttaladt af denne vid den förenade landtdagens öppnande 1846 och upprepadt efter revolutionen vid besvärjandet af den nya författningen, att intet skrifvet papper finge komma mellan konungen och hans folk. Förhållandet mellan konung och undersåtar hvilade enligt denna uppfattning helt enkelt på den gudomliga viljan, uttryckt i historiens skickelser, denna oskrifna författning hade aprioristisk giltighet gentemot hvarje skrifven konstitutionsurkund och hade vitsord gentemot denna vid bristande öfverensstämmelse. Inför denna teori var underhusets anslagsvägran gentemot en lifsviktig statsfunktion något otillåtligt, ett slags missbruk af korporationens, af konungen genom statsförfattningen medgifna privilegier, inför hvilket icke konungens riksvärdande statsverksamhet borde och kunde låta hindra sig.

Den prosaiske Vilhelm I passade ju icke lika bra till denna schwungfulla teori, som hans romantiske broder, afgörande för honom var hans plikt att upprätthålla Preussens militära ställning och f. ö. uppfattade han, däri styrkt af sin gemåls olycksprofetior, till fullo svårigheten i kampen mot tidsandan. Vid tiden för hans tronbestigning 1861 hade denna stämning hos honom stigit till en pessimism, som tenderade mot att genom abdikation lösa konflikten mellan sin öfvertygelse och aktningen för folkrepresentationens bebrefvade rätt, som genom hans enkla pliktmedvetandes sinne för löftenas hälgd icke kunde vara honom ligkiltig. Den man, som visade honom den gångbara vägen och gaf honom kraft att följa den, var Otto von Bismarck, som 1862 utnämndes till preussisk ministerpresident. Det var dock med största svårighet konungen kunde förmå sig till detta steg.

Bismarck var icke alldeles med orätt känd såsom en af reaktionens ultras. Han hade vid unga år lämnat den civila ämbetsmannabanan för att öfvertaga skötseln af familjens ekonomiskt svårt belastade gods och under denna med framgång utvecklade verksamhet, förenad med ifrigt deltagande i ständernas lokala själfstyrelse, genom sitt kraftiga och folkligt aristokratiska väsen förvärfvat ett betydande inflytande bland Pommerns och närliggande delar af Brandenburs konservativa, genom en »väckelse» starkt religiöst påverkade, adel och bönder. Under dessa samhällselements uppslutning kring konung Fredrik Vilhelm IV i 1848 års kris kom han i närmare personlig beröring med monarken, som insåg, att han var bestämd till stora ting. För att låta honom mogna till

dess sände han honom 1852 som sändebud till Förbundsdagen i Frankfurt och anlidade honom ofta som rådgifvare i politiska ting. Hans inflytande hade Preussen till en stor del att tacka för, att konungen stod fast vid sin ståndpunkt att ej låta Preussen användas af västmakterna i deras intresse till påtryckning på Ryssland i Krimkriget, en hållning, som i det följande var en af grundbetingelserna för framgången af Preussens nationella politik. Den karaktärsvage och i följd däraf en smula intrigante monarken höll gärna möjligheten af Bismarcks tillkallande som ministerchef i bakhand som ett påtryckningsmedel mot den mera byråkratiskt opportunistiska ministären Manteuffel. Efter sändningen till Frankfurt hade Bismarck fått tillfälle att diplomatiskt träna sig såsom sändebud vid ryska hofvet och, när hans utnämning till ministerpresident redan var så godt som bestämd, fick han genom en förflyttning till Paris tillfälle att träda i beröring med den dåtida internationella politikens ledande personlighet, Napoleon III. Den, som genomdref Bismarcks utnämning till minister, var konung Vilhelms medhjälpare i härreformen, krigsministern Albrecht von Roon, som andligt och socialt tillhörde samma kretsar som Bismarck själf.

Det räddande greppet i Bismarcks politik var, att han grep sig an med lösningen af Preussens utrikespolitiska uppgift och författningsskonflikten i ett. Han öfvertygade folkmeningen om härreformens nödvändighet genom att använda den omorganiserade armén. Det är icke så att förstå, att han grep till en utrikespolitisk aktion endast för att afleda den inre oron. En sådan politik innebär en politisk bankrutt, som sällan leder till det goda. Den yttre uppgiften fanns där, fastän de ledande kretsarna i Preussen af formalistisk legitimitet ej på allvar gripit sig an med den.

Österrikes formella hegemoni, som aldrig kunde blifva en verklig ledning af Tyskland, emedan Österrike vid Wienerkongressens landfördelning lagt sin tyngdpunkt utom Tyskland, låg som en död hand öfver detsamma och hindrade uppnåendet af den statliga enhet, som det tyska samhällslifvets moderna, småstatsgränser öfvergräpande utveckling kräde och som hittills fått sitt enda organ i tullföreningen.

Bismarck var i sin författningspolitiska åskådning obetingadt legitimist d. v. s. anhängare af det historiska konungadömet, men han aktade sig för det hos de preussiske konservativa gängse doktrinära felslutet, att Preussen häraf vore moraliskt bundet vid en anslutning till de öfriga »legitimistiska» makterna, Österrike och Ryssland äfven med uppoffrande af sina egna utrikespolitiska intressen. Bismarcks utrikespolitik hade sin förebild i Fredrik II:s, och han utbildade den i medveten motsats till Fredrik Vilhelm IV:s på frivilligheten byggda enhetssträfvanden och »den nya aerans» sträfvanden efter den tyska enheten befrämjande »moraliska eröfringar». Blod och järn var för honom det afgörande medlet. Detta helt enkelt, emedan han insåg, att man icke frivilligt skulle medge Preussen hegemonien i Tyskland. Denna hegemoni var Bismarcks direkta

mål. Hans program stod i *direkt motsats mot Preussens uppgående i Tyskland*. Det låg äfven något af tysk idealitet i detta till synes krassa program, tysk patriotism på den tiden var dubbelsidig, riktad både på hemstaten och på den tyska nationen, ehuru den senare sidan af saken var för tidens människor mera ett ideal, den förra förpliktande med undersåttliga trohetsband. Då drog Bismarck den naturliga slutsatsen, att, när Preussen ändå måste kläda skott för Tyskland, såsom det fått göra 1848 emot Danmark och makterna, och hade i utsikt att när som helst få göra gentemot Frankrikes revancheplaner, riktade mot 1815 års fördrag, borde det rimligtvis få ledningen af Tysklands politik och disponera öfver dess samlade maktresurser.

I den andan dref han lösningen af den närmaste politiska uppgiften, slesvigholsteinska frågan. I förening med Österrike och skjutande Tyska Förbundet i andra planet mötte Preussen det danska försöket att för andra gången genom en kupp afhugga den historiska förbindelsen mellan Slesvig och Holstein. Denna politik hade möjliggjorts, genom att Sverige hållits tillbaka af Ryssland, som ej älskade några skandinavistiska planer och på hvars tack-sambet Preussen kunde räkna sedan Krimkriget och på grund af det stöd man gifvit under den polska delningen 1863—64. England, som velat ingripa, kunde ej få Frankrike med sig, emedan Napoleon III var sårad af den britiska retringens afböjande af hans förslag om en kongress till världsfredens tryggande samt revidering af 1815 års fördrag. Sedermera kräde Bismarck af den nya stat, som skulle upprättas af de eröfrade hertigdömena, militära och andra garantier för Preussens räkning i enlighet med sin uppfattning af ett för Preussen lämpligt förbundsprogram. Den nya staten, som för sitt skydd gentemot Danmark måste af geografiska skäl främst lita till Preussen, skulle ställa sig under dess militäriska hegemoni, och härunder inneslöt Preussen dispositionen af hamnen i Kiel för den sjömak, det börjat upprätta.

Ur detta utvecklade sig efter en långvarig diplomatisk kamp en afgörande kris i den tyska frågan. Bismarck beredde sig till kampen genom en allians med det nybildade konungariket Italien och ett redan under hans Paristid förberedt närmande till Frankrike, hvilka bägge »revolutionära» makter legat helt och hållet utanför de preussiske konservatives diplomatiska synkrets. Därjämte väckte han vid Förbundsdagen förslag om en förbundsreform med en folkrepresentation, grundad på direkta val, ej genom de olika staternas landtdagar, med *allmän* rösträtt. Härigenom banade han en väg för det preussiska konungadömet kontakt med demokratien i Frankfurterparlamentets anda och minskade den inre spänningen i Preussen under kriget. När så Preussen under loppet af några månader under år 1866 slog Österrike till jorden och framtvang i freden i Nicolsburg, definitivt i Wien, åtföljd af Österrikes utträddande ur tyska förbundet, bröts samtidigt allt motstånd i Tyskland, där endast några af de allra minsta staterna stått på Preussens sida.

Uppgårelsen skedde så raskt, att Bismarck kunde ställa så att säga en samlad tysk front mot Napoleon, när han kom och sökte skörda reella fördelar i form af gränsreglering vid Rhen på grund af Bismarcks förutgående hemliga förespeglingar.

Ur uppgörelsen 1866 framgick det moderna Tyskland. Preussen begagnade sig af eröfrarens folkrättsliga rätt att med sig införlifva Hannover, Hessen-Cassel och Kur-Hessen, hvarigenom dess östra och västra provinser förenades till ett slutet statsområde. De norr om floden Main liggande staterna, inklusive Hessen-Darmstadts där liggande afskilda del, sammanslötos under Preussens ledning till en förbundsstat, Nordtyska Förbundet.

I detta öfvertog den preussiska kronan presidiet, en annan form af Radowitz' riksföreständareskap. Den gamla förbundsdagen upptogs i den nya författningen i form af *Förbundsrådet*, t. o. m. röstförhållandena förblefvo oförändrade med undantag af att naturligtvis de österrikiska och sydtyska staternas bortfölla, hvaremot de eröfrades öfvergingo på Preussen. Ordförande i Förbundsrådet blef förbundets ende ansvarige minister, förbundskanslern. Förbundsrådets medlemmar bibehöllo den karaktär af instruerade ombud för sina regeringar, förbundsdagen haft. Vid sidan af Förbundsrådet ställdes som folkrepresentation *Riksdagen*, grundad på allmän och lika rösträtt. Vid sidan af denna organisation fick tullföreningen sin i ett tullparlament, som utgjordes af den nordtyska riksdagen, förstärkt med efter samma grunder valda folkrepresentanter för de sydtyska staterna. Öfverhufvudtaget betecknar 1867 års författningsverk genombrottet på det ekonomiska området af den liberala byråkratiens ekonomiska åskådning i Tyskland.

I uppgörelsen 1866 hade det ställts i utsikt ett sydtyskt-förbund. Upprättandet af ett dylikt kom dock att gå om intet på grund af dessa staters inbördes afundsjuke och misstro. Dessutom önskade Baden, som låg mest utsatt för Frankrikes anfall, anslutning till nordtyska förbundet.

Emellertid hade de sydtyska staterna en och en genom hemliga fördrag i samband med själfva fredsslutet ingått off- och defensiv allians med Preussen, som i krigsfall ställde deras trupper under konungen af Preussens högsta befäl.

Efter 1866 var Preussens hufvudfiende icke Österrike, som var sysselsatt med sin uppgörelse med Ungern, utan Frankrike, som med den för fransmännen egenartade »chauvinistiska» uppfattningen, hvilken icke kunde tåla, att någon annan stat stod före den franska, ansågo Preussens seger öfver Österrike och därmed följande makttillväxt, som en utmaning mot Frankrike. I Frankrike smiddes planer till ett revanchekrig mot Preussen på grundvalen af en storslagen koalition mellan Frankrike, Italien och Österrike, men innan dessa planer hunnit sin mognad, tvangs Frankrike af Bismarcks öfverlägsna diplomati att isoleradt upptaga kampen med Tyskland. Dettas förenade arméer visade sig de franska öfver-

lägsna, och de afgörande nederlagen kommo så raskt, att Tysklands fiender förlorade lusten att ingripa.

Under trycket af den patriotiska stämningen måste äfven de i sitt inre motsträfviga sydtyska staterna nu gå in i den nordtyska förbundsstaten, som då antog namnet *Tyska Riket*, hvarvid konungen af Preussen såsom innehafvare af förbundspresidiet fick titeln *tysk kejsare*, genom hvilken titulatur i motsats till den af kejsare af Tyskland skulle betecknas, att han icke var någon monark öfver förbundsfurstarna och görande intrång i deras suveränitet, utan just bäraren af förbundsstatens ledande ämbete. Genom sydstaternas anslutning kom förbundsstaten att sammanfalla med tullföreningen (med få undantag, Luxemburg utóm riket men inom tullföreningen och hansestäderna inom riket men utom tullföreningen till en början) och riksdagen blef äfven tullföreningens representation.

Såsom ett medgifvande åt de sydtyska staternas motsträfviga känslor (»partikularismen» = delarnes tendens att isolera sig från det hela) erhöles de sydtyska staterna hvar för sig »reservaträttigheter» (störst för Bayern) i likhet med hvad vissa af de nordtyska förbundsstaterna erhållit. Bismarck förstod dock med mästernskap så arrangera dem, att dessa, ehuru i viss mån utgörande en tillfredsställelse för den partikularistiska ömtåligheten dock icke kunna sätta enheten i fara. En särställning inom riket erhöles de från Frankrike återeröfrade provinserna Elsass och Lothringen. Dessa till ett förenade provinser voro icke en stat och såsom sådan medlem i förbundet, utan ett *riksland* direkt underordnad detta genom dess af kejsare utöfvade presidium, således provins i romarnes mening. Elsass-Lothringen erhöles 1873 rätt att vara representeradt i Tyska Riksdagen och upphöjdes år 1911 till förbundsstat.

Litteratur.

HÄUSSER: Geschichte des Zeitalters der Reformation.

KOSER: König Friedrich der grosse.

TREITSCHKE: Deutsche Geschichte im neunzehnten Jahrhundert.

SYBEL: Begründung des deutschen Reiches.

PETERSDORFF: König Friedrich Wilhelm der Vierte.

HASSEL: Joseph Maria von Radowitz.

MEINECKE: Radowitz und die deutsche Revolution (fortsättning af föregående).

HOHENLOHE: Denkwürdigkeiten.

Strödda meddelanden.

Krigspensioner i Förenta Staterna. En gång förut har i denna tidskrift det egendomliga pensionsväsendet i Förenta Staterna berörts (Årg. VI, 1903, h. 5, s. 318).

Anledning att återkomma till detsamma ger senaste band (Mars 1916) af *The Annals of the American Academy of political and social science*, hvilket handlar om *Public Administration and Partisan Politics*. Där anlöras många bevis på slöseri med statens medel och partibelöningar under den parlamentariska formen af *pork barrel* eller *log. rolling* d. v. s. »röstar du för mitt förslag, så röstar jag för ditt». Men intet går härvid upp emot pensionerna till de i det stora inbördeskriget (1861—65) sårade, deras änkor och barn m. fl.

Fem år efter kriget, eller 1870, var antalet pensionerade 198,000 personer, men 1915, femtio år efter detsamma, uppgick det till — 691,606. Förstnämnda år betalades af statskassan i pensioner 29 milj. dollars, det senare 166 milj., af hvilken summa dock någon mindre del synes vara understöd jämväl åt andra än f. d. krigare och deras efterlevande. Totala beloppet af sedan 1865 utbetalade pensioner, hufvudsakligen af detta slag, uppgick till den enorma summan af nära 5 miljarder dollars.

I sanning ett talande vitnesbörd om, hvad partipolitik, när den får råda, kan leda till.

Till red. insända skrifter:

- Arbetsstatistisk Tidskrift*, utg. af Industristyrelsen i Finland. Årg. 10. N:r 2. Hfors 1916.
- Bulletin der Studiengesellschaft für soziale Folgen des Krieges*. N:r 1. Kbhvn 1916.
- Det nya Sverige*, utg. af ADRIAN MOLIN. Årg. 10. H. 4—5. Sthlm 1916.
- Ekonomiska Samfundets Tidskrift*. 1916. H. 2. Hfors. 1916.
- Finsk Kommunaltidskrift*. Årg. 1. H. 4—5. Hfors 1916.
- Finsk Tidskrift*, utg. af R. F. v. WILLEBRAND. 1916. Febr.—maj. Hfors 1916.
- Försäkringsföreningens Tidskrift*, 1916. H. 1—2. Sthlm 1916.
- Historisk Tidskrift*, utg. af Svenska Historiska Föreningen genom TORVALD HÖJER. Årg. 36. H. 1. Sthlm 1916.
- Industria*. Svenska arbetsgifvareföreningens tidning. Red. AXEL BRUNIUS. Årg. XII. N:o 7—11. Sthlm 1916.
- Kommersiella Meddelanden*, utg. av Kungl. Kommerskollegium. Årg. 3. N:o 6—10. Sthlm 1916.
- Kommunal Förfallningssamling för Stockholm*, utg. av Stockholms stads Statistiska kontor. Ny serie. Årg. VII. 1915. Sthlm 1916.
- K. Kommerskollegium*. Redogörelse rörande svenska fartygs sjöolyckor, anmälda och behandlade hos Kungl. Kommerskollegium 1914. Sthlm 1916.
- Meddelanden från Handelskammaren i Gefle*. 1915. H. 4. Gefle 1916.
- Mercator*. Tidskrift för Finlands näringslif. Årg. XI. N:o 12—22. Hfors 1916.
- Nationalekonomisk Tidskrift*. Udg. af Nationalekonomisk Forenings Bestyrelse. Red. EINAR COHN. 1916. H. 2. Kbhvn 1916.
- Nordisk Tidskrift* för vetenskap, konst och industri, utg. af Letterstedtska Föreningen. Red. OSCAR MONTELIUS. 1916. H. 3. Sthlm 1916.
- Samling av anmälningar till sjukkasregistret*. 1915. N:r 2. Sthlm 1916.
- Samling av anmälningar till understödsföreningsregistret*. 1915. N:r 2. Sthlm 1916.
- Skogen*. Populär tidskrift, utg. av Svenska Skogsvårdsföreningen. Årg. 3. H. 4—6. Sthlm 1916.
- Skogsvårdsföreningens Tidskrift*. Årg. 14. H. 4—5. Sthlm 1916.
- Social Tidskrift*. Årg. XVI. H. 4—5. Sthlm 1916.
- Sociala meddelanden*, utg. av K. Socialstyrelsen. 1916. N:o 3—5. Sthlm 1916.
- Statistisk månadsskrift*, utg. av Stockholms stads Statistiska kontor. Årg. XI. H. 2—4. Sthlm 1916.
- Statistisk Årsbok för Sverige*. Årg. 3. 1916. Utg. av Kungl. Statistiska Centralbyrån. Sthlm 1916.
- Stockholms Kommunalkalender*. 1916. Årg. X. Utarbetad av Stockholms stads Statistiska kontor. Sthlm 1916.
- Stockholms stads statistik*. XII. Fabriker och hantverk år 1914. — XIV. Val år 1915. Sthlm 1916.
- Svensk Juristtidning*, utg. under red. af TORE ALMÉN, GUSTAF APPELBERG, BIRGER EKEBERG, GÖSTA HASELIUS, KARL SCHLYTER. 1916. H. 1—3. Sthlm 1916.
- Svensk Tidskrift*, utg. af ELI F. HECKSCHER och GÖSTA BAGGE. Årg. VI. H. 2—4. Sthlm 1916.
- Sveriges officiella statistik*. Arbetartillgång, arbetstid och arbetslön inom Sveriges jordbruk år 1914. Av K. Socialstyrelsen. — Hamnarbetaryrket i Sverige. Av K. Socialstyrelsen. — Olycksfall i arbete åren 1910, 1911 och 1912. I. Av K. Socialstyrelsen. Sthlm 1916.
- Tiden*. Månadsskrift för socialistisk kritik och politik. Utg. av Sveriges socialdemokratiska arbetarparti. Red. HJALMAR BRANTING och GUSTAV MÖLLER. N:o 4—5. Sthlm 1916.
- Tidskrift för Retsvidenskab*, udg. af Bestyrelsen for den Stang'ske Stiftelse i Christiania. Årg. 29. H. 1—2. Kria 1916.
- RÆSTAD, ARNOLD, Truster og karteller. En bok om privatmonopoler. J. W. Cappelens Forlag. Kria 1916.
- SJÖSTRAND, ERIK, Bostadsfrågan i utlandet. I—II. (Bostadskommissionens utredningar VII). P. A. Nordstedt & Söners Förlag. Sthlm 1916.
- —, Bostadsreform genom föreningar och bolag i Tyskland. (Centralförbundet för Socialt arbete). P. A. Nordstedt & Söners Förlag. Sthlm 1916.
- WEIBULL, LAURITZ, Kung Valdemars Jordebok. H. Hagerups Forlag, Kbhvn. Lund 1916.

Brand- och Lif-

försäkringsaktiebolaget

 SKÅNE

 Malmö

≡ Samtliga fonder $\frac{1}{1}$ 1916 ≡

öfver 37,000,000 kr.,

däraf garantifondsförbindelser 10,800,000 kr.

Meddelar **brand-** och **lifförsäkringar.**

För bolagets lifförsäkringsrörelse gälla nya, af Kungl. Maj:t i Nov. 1910 fastställda grunder, innebärande ytterst tidsenliga och liberala försäkringsvillkor. Bolagets nya prospekt af 1911 innehåller en rikedom på försäkringskombinationer, delvis för vårt land nya, och tillhandahålles på begäran hos bolagets agenter.

≡ **Lifräntor** ≡ **Pensioner** ≡